

DE OUDE FLESCH ☐

33E JAARGANG
4E KWARTAAL 2011

Nummer 127

ISSN 1383-3049
LOSSE NUMMERS € 10,-

Inhoud:

3. De ondiepe Ribschaal
Hans van Rossum
7. Vom Bourguignon zum
Perlkelchen
Christian Jentsch
10. 'Holtzschuts'flessen van de
Firma Stroh
Robert van Ee
12. Flessen op Glazen
Johan Soetens
31. Schwerin
Willem van Traa
34. Von der umflochtenden
Plattflasche zur Apfel und
Birnenform
Degenhard May
39. The Gift of the Goodwins
Ivor Noël Hume
41. Nieuws en mededelingen

Redactie

Johan Soetens, jsoetens@hetnet.nl
Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Verzamelaarsvereniging

"De Oude Flesch"

Opgericht 6 juni 1979

Voorzitter

Harry Wagter, wagter@iae.nl

Secretaris

Joke Andringa, d.gvanloenen@chello.nl

penningmeester, vice-voorzitter

Klaas Prins, klaas.prins@planet.nl

public relations en web-site beheer

tevens 2^e secretaris

Arie Vijfvinkel, vijfvinkel@hotmail.com

bibliotheclaris

Willem van Traa, wvantraa@xs4all.nl

Lidmaatschap € 40.- per jaar.

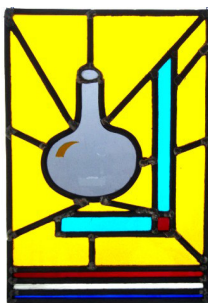
Huisgenoten € 10.-

Giro 4142725 t.n.v. "De Oude Flesch",

Schansbosch 11, Linschoten

Voor alle verdere informatie

website: www.deoudeflesch.nl

Van de redactie

Ooit maakt de glaskunstenaar Frans Ruys (1932) tijdens een bezoek van **De Oude Flesch** aan het Vlakglas en Emaillekunst Museum in Ravenstein een glas-in-lood voorstelling, gebaseerd op het verenigingslogo. Marije Vermeulen, eveneens verbonden aan het museum, maakte er een variatie op. Het werd mede de aanleiding voor een speurtocht naar de afbeelding van flessen op gebrandschilderde ramen die zich gedurende vier jaar uitstreckte van de kathedraal van Reims tot het Schiedamse Jenevermuseum. Uiteindelijk bleken er meer kruiken dan glazen flessen te zijn afgebeeld en daarbij voerden de ramen, gemaakt in opdracht van de Schiedamse distillateurs met glans en glorie de parade aan. De inventarisatie van dat alles treft de lezer hierbij aan mede dank zij een financiële ondersteuning van het Jenevermuseum.

Naast de contacten met Johan Pastor, redacteur van het Amerikaanse tijdschrift *Antique Bottle and Glass Collector* en tevens directeur van de *American Glass Gallery* heb ik contact kunnen leggen met Russ Smith, redacteur van het Engelse *Antique Bottle Collector* om te komen tot een uitruil van artikelen. Dat is hard nodig want uit eigen gelederen blijft het, met uitzondering van de bijdragen van enkele gewaardeerde regelmatige inzenders, akelig stil. Gelukkig is er op boekengebied het een en ander te beleven. Robert van Ee schreef een boekje over het met de gedistilleerdindustrie nauw verweven spoelingsgebied rondom Overschie en publiceerde een e-book over kelderflessen, dat ook in gedrukte vorm te verkrijgen is.

Uitgeverij De Bataafsche Leeuw bracht ter gelegenheid van het 111 jarig bestaan van Catalonië GLASverpakkingen een door Johan Soetens geschreven boekje uit over dit bedrijf dat ooit begon als strohulzenfabriek en dat als leverancier van flessen en potten de ingrijpende veranderingen in de voedingsmiddelen- en drankenindustrie meemaakte. Als klap op de vuurpijl was daar **Oost West – Hollands Best**, het door Ton Vermeulen samengestelde mooie boek over de export van jenever en alles wat daar mee samen hangt.

Verzamelaarsvereniging DE OUDE FLESCHE stelt zich ten doel het bevorderen van interesse in, en het verbreden van kennis over gebruiksglas van de oudheid tot heden. Dit heeft betrekking op de productiemethoden, de industriële verwerking en aspecten rond het gebruik van glas. Zij bevordert en ondersteunt het verzamelen van en het onderzoek naar historisch verpakkingsglas, drinkglazen en branche gerelateerde artikelen in de meest brede zin van het woord en streeft naar een vriendschappelijke samenwerking tussen haar leden onder andere door de uitgave van een kwartaalblad, een driemaandelijks bijeenkomst en een jaarlijkse veiling. Ook wil de vereniging samenwerken met gelijkgerichte organisaties waar ook ter wereld.

**Inzending Kopij UITSLUITEND in Word document
ZONDER OPMAAK**

Foto's in JPG graag per separate e-mail.

VOORPAGINA: Snoepende Kerstman.

Voormalig Hoppe proeflokaal Egelantiersgracht, Amsterdam

Foto Johan Soetens

Romeins glas: De Ondiepe Ribschaal

Hans van Rossum

De ondiepe ribschaal komt al voor tijdens de periode van Augustus (23 v. Chr.-14 A.D.) en is in grote aantallen geproduceerd gedurende de regeringen van Claudius (41-54) en Nero (54-68). De vorm bleef in productie tot aan het eind van de Flavische periode (69-96). Schalen van dit type werden zowel in monochrome als in een polychrome uitvoering gemaakt en zijn bij talloze opgravingen, door het gehele Romeinse Rijk heen, ontdekt. Zo zijn ze als bijgiften gevonden in graven in de Sahara, in Tenero en Pompei (Italië), Colchester (Engeland), Weisenau, Asberg, Augsburg en Lübrow (Duitsland), Vindonissa (Zwitserland), Nijmegen (Nederland) en Séron-Forville (België).

De ribschaal is een van de meest betekenisvolle glastypen dat het resultaat is van een bewerking op een draaischijf. De vorm is ontstaan uit een combinatie van tradities van Hellenistische en Syro-Palestijnse glasmakers uit de 1e eeuw v. Chr. De productie van de ondiepe ribschaal ontstond in de tweede tot eerste eeuw voor de jaartelling ergens in het Syrisch-Palestijnse kustgebied en bij dit Hellenistische type zijn de ribben kort, ongelijk van lengte en diagonaal aangebracht. Volgens Plinius de Oude zou de Romeinse uitvoering van de ondiepe

ribschaal hebben behoord tot één van de drie glasvormen waardoor Sidon befaamd was in zijn tijd (Plinius XXXVI). Volgens Stern werd de productie van deze succesvolle ribschaal kort voor het jaar 70 AD. beëindigd. Ook Grose stelt dat er geen dateerbare vondsten van ribschalen, gemaakt na 50 AD. meer zijn gedaan in het Midden Oosten en naar aanleiding hiervan concludeert hij dat het centrum van de productie zich in Italië en de gebieden net over de Alpen moet hebben bevonden, met een mogelijke uitwaaiering naar zuidelijke en westelijke delen van het huidige Zwitserland en de kunststreek van het voormalige Joegoslavië. Fleming stelt, met betrekking tot de historische

*Boven en midden: Hellenistische schaal; Romeinse schaal. Foto's Tom Haartsen.
Hier boven: Boven- en onderaanzicht ribschaal. Foto's van Taylor en Hill,
overgenomen van de website romanglassmakers.co.uk*

glasproductie, dat een historische gebeurtenis, technische innovatie of mode en smaak altijd oorzaken zijn van een waarneembare, nieuwe ontwikkeling maar de werkelijke reden van het beëindigen van de productie van ribschalen in het Oostelijk Middellandse Zeegebied heeft men tot op heden nog niet vast kunnen stellen.

In de westelijke provincies van het rijk daarentegen werd dit type ribschaal nog wat langer gefabriceerd, en wel tot het einde van de eerste eeuw. Dat betekent dat de ondiepe ribschaal gedurende een aaneengesloten periode van ca. 100 jaar is vervaardigd. Een behoorlijke periode voor een glasvorm en hieruit kan worden opgemaakt dat dit type schaal blijkbaar een degelijk en praktisch model was ongetwijfeld ook doordat het glas doorgaans dikker en minder kwetsbaar in het gebruik was. Een andere reden voor het lange voortbestaan van dit type schaal had wellicht te maken met de relatief snelle wijze waarop deze schaal gemaakt kon worden. De Romeinse techniek betreft, zoals eerder gesteld, een voortzetting van de Hellenistische wijze van fabricage, zij het dat de uitvoering verder verfijnd en geperfectioneerd werd. Dat kan natuurlijk ook te maken hebben met het gebruik van betere gereedschappen. De ribben zijn nu niet

Mozaïek ribschaal. H. 4,9 cm. Dm 16,8 cm. Uit: R.B. Harden: *Glass of the Caesars*, 1987.

alleen meer geprononceerd maar vooral ook gelijkmatiger aangebracht en lopen bovendien door tot aan het centrum van de basis. De Romeinse glazen ribschaal werd gemaakt naar het voorbeeld van de zilveren en bronzen prototypen die op dat moment in gebruik waren binnen de Romeinse cultuur. Er werden door de Romeinse glasmakers ook tal van nieuwe kleurstellingen toegepast. Bestond de productie in het Oostelijk Middellandse Zeegebied hoofdzakelijk uit monochrome ribschalen, in Italië werden deze in de vroege eerste eeuw ook in een mozaïek uitvoering gemaakt. Pas in het derde kwart van de eerste eeuw zouden de groene en blauwgroene uitgevoerde ribschalen de overhand krijgen. De kleurrijke schalen zijn dan of uit de mode geraakt of men vond de productie ervan te bewerkelijk geworden.

In tegenstelling tot veel andere glasvormen is het opvallend dat dit type ribschaal zowel in het Oostelijk Middellandse Zeegebied als in de westelijke provincies op grote schaal en volgens een identieke methode en uitvoering werd vervaardigd. Misschien ook wel weer niet zo bijzonder want vaststaat dat Syrische glaswerkers in de eerste eeuw al naar de westelijke gebieden van het rijk, en met name naar Noord-Italië en Gallië waren getrokken. Charlesworth

schrijft in zijn: *Trade-routes and commerce of the Roman Empire* uit 1924 al over Syrische glasblazers die naar Italië, en anderen die zelfs verder westelijk trokken 'to meet the demand'. Hij noemt daarbij de naam van de befaamde Syrische glasblazer Artas, waarvan in Frankrijk veel producten zijn gevonden. De meester-kunstenaar Frontinus had zijn glaswerkplaats in Normandië, met filialen en agentschappen over het gehele gebied verspreid. Plinius maakt in zijn tijd ook melding van het feit dat Syrische glasblazers zich in Rome hadden gevestigd en daar het alledaagse en veelal ongedecoreerde glas vervaardigden, omdat op dat moment het luxe glas nog vanuit Alexandrië werd geïmporteerd.

Er bestaan verschillende theorieën met betrekking tot de wijze waarop een ondiepe ribschaal werd vervaardigd, en met name de ribben werden gevormd, maar de hedendaagse mening is toch wel dat het glas niet werd gegoten, zoals door Schuler in 1959 nog gesuggereerd werd. Ook de theorie van de wetenschapper Rosemarie Lierke lijkt deels achterhaald, althans zover dit het aanbrengen van de ribben betreft. Lierke stelt in haar werk: *Antike Glastöpferei* (1999) dat de wijze van productie als volgt moet zijn geweest: Een ronde malvorm wordt geplaatst op een pottenbakkerswiel, waarna een ronde schijf heet glas op het bovenste gedeelte van de mal wordt gelegd. Omdat het glas zo heet is zakt het direct langs de zijden van de mal. Door nu het wiel langzaam rond te draaien en met een, ca. 20 mm. hoge metalen strip het onderste gedeelte tegen de mal aan te drukken kan de rand van de schaal worden gevormd. Tegelijkertijd wordt met een andere strip, en op regelmatige afstanden, het glas ingedruwd op een wijze waardoor de

ribben in het glas kunnen ontstaan. Deze wijze van bewerking is volgens Lierke ook de reden dat de gevormde ribben nooit geheel gelijk zijn aan elkaar. In het Toledo Museum is met deze techniek geëxperimenteerd en hoewel de resultaten de theorie van Lierke bevestigen dat het inderdaad mogelijk bleek, om op deze wijze en in korte tijd, een ribschaal te maken viel het resultaat toch wat tegen. De op deze wijze vervaardigde ribschaal heeft nog niet het niveau van het product zoals dit door de Romeinse glasmakers werd gemaakt. Een opvallend goed resultaat is bereikt door Mark Taylor en David Hill, van oorsprong archeoloog en kunstenaar. Zij verdiepen zich in Londen al jaren in de technieken zoals deze door Romeinse glaswerkers- en

Boven en vorige pagina: Productiefoto's van Taylor en Hills's methode om ribschalen te maken. Overgenomen van de website romanglassmakers.co.uk

deze bewerking blijft het noodzakelijk om het object van tijd tot tijd opnieuw te verhitten, zij het dat daarbij de laagst mogelijk temperatuur wordt gebruikt om de ribben niet te laten vervormen. Vervolgens kan de schaal rustig afkoelen waarna er nog een koud glas bewerking volgt. Nu worden alle ongerechtigdheden zoals kleikorrels en aanzetten van gereedschappen verwijderd en wordt de bovenrand van de buitenzijde van de schaal glad geschuurd. Tenslotte wordt de schaal in een bed van klei gedrukt zodat deze geblokkeerd is. De binnenzijde van de schaal kan nu met zand- of puimsteen geheel glad geschuurd worden en tevens worden de decoratieve groeven aangebracht. Na deze verschillende werkzaamheden is de schaal dan uiteindelijk gereed. Het fabriceren van een monochroom uitgevoerde schaal zelf neemt ongeveer 15 – 20 minuten in beslag en is er sprake van een mozaïekschaal dan vergt dit het dubbele van deze tijd. Het verhitten van meer dan 100 kleine schijfjes glas, benodigd om een mozaïekschaal te kunnen maken, kost nu eenmaal meer tijd. Het schuren en polijsten duurt ook nog eens ongeveer 90 minuten. Dus al met al kon zo'n ondiepe ribschaal in ongeveer twee uur gemaakt worden.

Bronnen:

Website www.romanglassmakers.co.uk

Early Ancient Glass, The Toledo Museum of Art, D. Grose 1989

The Art of Glass, The Toledo Museum of Art, J.A. Page 2006.

Antike Glastöpferei, R. Lierke 1999.

Early Glass of the Ancient World, E. Marianne Stern en B. Schlick-Nolte 1994.

Glass of the Caesars, R. B. Harden 1987

blazers moeten zijn gebruikt, en met succes. Zij zijn in staat gebleken om ribschalen te fabriceren die nauwelijks te onderscheiden zijn van de Romeinse voorgangers en na jarenlange experimenten zijn ze tot de conclusie gekomen dat de ondiepe ribschaal als volgt zou kunnen zijn vervaardigd.

Een marver van keramiek wordt eerst bestrooid met een fijn kleipoeder dat functioneert als een separator tussen de marver en het glas. Daarna wordt een plak glas op de plaat gelegd die vervolgens met een vochtig houten blok wordt samengedrukt zodat er een platte ronde schijf ontstaat. De plak glas moet dan weer eerst verhit worden omdat deze inmiddels te veel is afgekoeld. Vervolgens worden er met een pincetvormige tang in rap tempo ongeveer vijf ribben uitgeknepen (en hierin verschilt de werkwijze van Taylor en Hill met die van Lierke). Daarna is het glas zover afgekoeld dat het opnieuw verhit moet worden waarna men weer een set ribben kan uitknijpen. Deze handeling herhaalt zich net zo lang tot de schijf rondom bewerkt is. Meestal hebben deze ribschalen ongeveer 20 - 30 ribben. Vervolgens wordt de schijf met uitgeknepen ribben op een voorverhitte en uitwendige mal geplaatst die zich op een draaischijf bevindt en alvorens verder te kunnen werken moet het geheel eerst weer verhit worden. Door het eigen gewicht van het glas zakt dit vervolgens naar beneden waarbij met houten en metalen gereedschappen het glas tevens gemanipuleerd wordt, net zo lang tot er een fraai geheel ontstaat dat al de definitieve vorm van een ribschaal in zich heeft.

Tijdens het ronddraaien van de draaischijf worden er twee metalen staafjes tegen de onderzijde gedrukt en deze zorgen ervoor dat niet alleen de rand van de schaal mooi glad wordt maar dat de ribben ook de kenmerkende rechte bovenrand krijgen. Gedurende

The making of Roman Shallow ribbed bowls

Above: Marbled mosaic ribbed bowl with in front slices of blue and white colored glass.

Under: About 100 glass slices forming a disk., ready to be heated and made into a mosaic ribbed bowl

Photographs from the website of Taylor and Hill. www.romanglassmakers.co.uk

Shallow ribbed bowls existed already during the period of emperor August (23 BC – 14 AD.) and were produced in large numbers during the governments of Claudius (41 – 54 AD.) and Nero (54 – 68 AD.) as an imitation of the bronze and silver bowls, already in use by the Romans. The production of this type of bowl was discontinued at the end of the Flavian period (69 – 96 AD.). They were made in a monochrome as well as in a polychrome version and have been excavated from many archaeological sites, throughout the Roman Empire.

During a period of approximately 100 years it was considered an attractive glass shape. D. Grose believes the centre of production of this type was in Italy, probably in the northern area.

As is the case with many Roman Glass forms the question arises how they were made.

Recent experiments by Mark Taylor and David Hill (London), specialized in researching the techniques involved in Roman glass vessels, made it clear that the Romans used a very simple and relatively fast method to make these ribbed bowls. By Taylor and Hill's method, each radial rib is individually formed on a hot, flat glass disc, using a pair of special pincers. Working quickly, they usually can pinch four or five ribs before the glass becomes too stiff and requires re-heating. As the work proceeds, the number of times the earlier made ribs are exposed to re-heating increases. This can cause the first pinched ribs to lose their profile, an effect that sometimes can be seen on original Roman vessels. If necessary, once a complete series of ribs has been pinched, they can be re-profiled by pinching a second time. After completion, they immediately place the hot disc on a pre-heated form, and re-heat and slump the vessel. The softened disc is coaxed over the form using metal or wooden tools, until it meets the horizontal surface of the marver and creates an even rim. After annealing and cooling, the bowl has to undergo cold glass treatment to remove the partially fused deposits of clay separator from the inside of the vessel and tool marks on the outside.

To form and slump a monochrome ribbed bowl using this method usually takes Taylor and Hill approximately 15 to 20 minutes. However, a 'mosaic' or 'polychrome' vessel needs almost twice this length of time, since creating the initial glass disc demands the fusing of over one hundred separate components. The grinding and polishing stages can take up to 90 minutes, depending on the desired standard of finish. Varying qualities of finish can be seen on original vessels, but all display concentric grinding marks on their interiors and usually above the ribs.

Marbled mosaic ribbed bowl. H = 5.7 cm. D = 11.7 cm. From: J.A. Page; The Art of Glass, Toledo Museum of Art.

'A Roman Glasshouse' by David Hill, based on Taylor and Hill's experiments. From: romanglassmakers.co.uk

Vom „Bourguignon“ zum „Perkelchen“

Variationen eines Gläsertyps aus dem 18. Jahrhundert

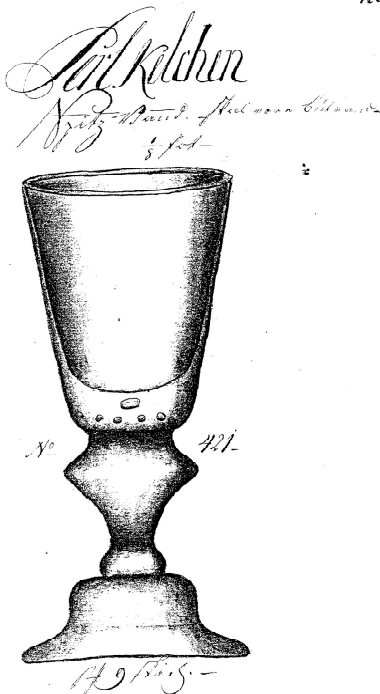
Christian Jentsch

Etwa von der Mitte des 18. Jahrhunderts an bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts waren Weingläser in Mode, die sich durch eine konische bis eiförmige Kupa, einen hohlen oder zumindest mit einer Luftblase ausgestatteten Balusterschaft mit großem Nodus und einen Fuß mit umgeschlagenen Rand auszeichnen. Die Herkunft dieser Gläser wird auf dem Antiquitätenmarkt oder in Museumsbroschüren häufig mit „Lauenstein“ oder „Hessen“ angegeben, eine Zuschreibung, die sich auf das 1922 erschienene Buch „Das Glas“ von Robert Schmidt bezieht.

Dass eine so pauschale Herkunftsangabe nicht gerechtfertigt ist, zumal zwischen den Gläsern dieses Typs wesentliche Formunterschiede existieren, soll in diesem Beitrag deutlich gemacht werden. Abbildung 1 zeigt links ein kleines grünes Glas aus einer (wahrscheinlich südwestdeutschen) Waldglashütte mit flachem Fuß. Daneben ist ein Glas mit extrem hochgezogenem Fuß abgebildet, das nach J. Bellanger (1988) als „Bourguignon“ bezeichnet

wird, wobei nicht geklärt ist, ob es in der Bourgogne hergestellt oder für Burgunder verwendet wurde (oder beides). Das Glas ist dünnwandig, und seine Oberfläche ist leicht korrodiert (Glaskrankheit). Das Kelchglas von Abbildung 2 hat einen hutartigen Fuß und einen leicht nach außen gezogenen Lippenrand. Das eingeschnittenen Monogramm CT unter einem Kurhut weist auf Carl Theodor von Sulzbach hin, der ab 1742 Kurfürst von der Pfalz war. Gläser dieser Art waren am kurfürstlichen Hof in Mannheim in Gebrauch. Wie der Autor in einer früheren Veröffentlichung (Licht und Rausch, 2004) näher erläutert hat, wurden diese Gläser sehr wahrscheinlich aus dem Schwarzwald importiert.

Einem aufwändig gestalteten Verkaufskatalog aus dem Jahr 1763 mit Erzeugnissen der dänisch-norwegischen Glashütte Nøstetangen ist die Skizze des „Perkelchen“ auf Abbildung 3 entnommen. Dieses Glas ist wesentlich dickwandiger als die bisher beschriebenen Exemplare, und - um es eleganter und leichter erscheinen zu lassen - ist sein Kuppaboden mit eingestochenen Luftblasen verziert, die im Licht wie Perlen glänzen, was dem Glas seinen Namen gegeben hat. Die becherförmige Kupa hat einen flachen Boden, an den sich unmittelbar der sehr kräftige Nodus anschließt. Ähnliche Merkmale zeigt der Perlenkelch von Abbildung 4 mit sieben Luftblasen, dessen extrem grösser Fuß allerdings auf die Herkunft aus einer der schwedischen Glashütten Kosta oder Limmared hinweist (Elisa Steenberg, Swedish Glass, 1950).

Besonders stattlich wurde der Kuppaboden

von Glashütten ausgebildet, die unter dem Einfluss englischer Glastechnik standen. Das gilt in erster Linie für die Hütte Osterwald im Amt Lauenstein des Kurfürstentums Hannover.

Die politischen Beziehungen zu England waren besonders groß, da ab 1714 der Kurfürst von Hannover gleichzeitig König von Großbritannien und Irland war. Aus Osterwald stammt das unter dem Fuß mit dem Lauensteiner Löwen gekennzeichnete Kelchglas von Abbildung 5. Typische Formmerkmale sind der massige, mit einer großen und vier kleinen Luftblasen besetzte Kuppaboden, der sich mit leichtem Schwung verjüngt und kontinuierlich in den Schaft übergeht. Das Glas trägt die Devise „Es lebe Elliot“. Hugh Elliot war zwischen 1776 und 1803 unter anderem britischer Gesandter in Preußen und Sachsen und hat sich in dieser Funktion sehr stark für eine Koalition gegen Napoleon eingesetzt. Im Solling, etwa 30 km südlich von Osterwald auf dem Gebiet des Herzogtums Braunschweig lag die Schorborner Glashütte. Die Qualität der dort hergestellten Glaser reichte nach der Aussage von Zeitdokumenten nicht an die der Lauensteiner Produkte heran. Seit 1766/67 lag die Dekoration des Schorborner Glases in den Händen des aus Thüringen stammenden Johann Nicolaus Fleischhauer.

Die für ihn typischen Goldmalereien in Radiertechnik zeigt der mit einem besonders massigen Kuppaboden ausgestattete Perlenkelch in Abbildung 6. Bei Gebrauchsglasern, die sich heute in Museen einer ehemals fürstlichen Residenzstadt befinden, liegt es nahe, dass sie in einer privilegierten Hütte des Fürstentums hergestellt wurden. Abbildung 7 zeigt einen Perlenkelch mit sieben Luftblasen im Kuppaboden, dessen Kupa und Schaft durch Schliff dekoriert sind. Drei nahezu identische Glaser befinden sich heute im Stadtmuseum von Kassel. Dem Autor ist außerdem ein Fall bekannt, bei dem in Hannoversch Münden – also in unmittelbarer Nähe zur ehemaligen Hütte von Altmünden an der Weser – ein solches Glas aus altem Familienbesitz erworben wurde. Das alles macht es sehr wahrscheinlich, dass es sich bei dem Exemplar von Abbildung 7 um ein Produkt aus Altmünden in Landgrafschaft Hessen-Kassel handelt (siehe auch: G. Almeling, 2006).

Thüringen ist ein altes Zentrum der Glasherstellung, das in der Glasliteratur viel zu wenig Beachtung findet. Besonders im 18. Jahrhundert haben thüringische Glasmacher bei der Gründung und Weiterentwicklung von Hutten für „Kristallglas“ eine wichtige Rolle gespielt, so z.B. in Nöstetangen, Altmünden und Schorborn. Man kann deshalb davon ausgehen, dass Perlenkelche auch in Thüringen hergestellt wurden. Form und Dekor des in Abbildung 8 gezeigten Exemplars sind denen einiger Lauensteiner Glaser sehr ähnlich. Der Kelch hat aber - abweichend von Lauensteiner Produkten - sieben Luftblasen im Kuppaboden, und er trägt gegenüber der Schauseite eine grob geschnittene einfache Blume, ein Merkmal, das viele Trinkglaser in thüringischen Museen auszeichnet. Es ist deshalb sehr wahrscheinlich, dass der hier gezeigte Kelch im Umkreis von Lauscha in Thüringen hergestellt wurde.

Abschließend lässt sich sagen: Kelchglaser der hier beschriebenen Grundform sind keineswegs nur in Lauenstein oder Hessen hergestellt worden, sondern ihr Ursprung erstreckt sich über ein weites Gebiet, das von Norwegen über Schweden, das Weserbergland (mit Lauenstein und Altmünden), Thüringen, den Spessart, den Schwarzwald bis in den Nordosten Frankreichs reicht.

Christian Jentsch wurde 1936 in Zittau in Sachsen geboren. Er studierte Chemie zunächst an der Technischen Hochschule in Dresden. Nach Exmatrikulation aus politischen Gründen siedelte er nach Westberlin über, wo er sein Studium an der Freien Universität abschloss.

Von 1965 bis 1973 war er bei der BP Benzin und Petroleum AG. in Hamburg in der Forschung und im Raffineriebereich beschäftigt. Im Anschluss daran bis zum Eintritt in den Ruhestand im Jahre 2001 war er Professor für Technische Chemie an der Fachhochschule Lübeck. Als Sammler von Weingläsern ist er durch zahlreiche Veröffentlichungen (unter anderem "Licht und Rausch", 2004, "Ein Römer - was ist das eigentlich", 2009), Vorträge und Sonderausstellungen bekannt geworden. Seit 1996 ist Jentsch Mitglied der Deutschen Glastechnischen Gesellschaft

Nederlandse samenvatting:

Van midden 18^e tot begin 19^e eeuw waren wijnglazen in de mode met omgeslagen voetrand, holle of van een luchtbel voorziene balusterstam met een grote knoop en conische of eivormige kelk. In Duitsland schrijft men, naar Robert Schmidt's boek 'Das Glas' (1922), deze glazen meestal toe aan 'Lauenstein' of Hessen. Het linker glas op de 1^e foto komt waarschijnlijk uit zuidwest Duitsland. Jaqueline Bellanger noemt in haar 'Verre d'usage en de Prestige' (1988) het rechter glas een 'Verre Bourguignon', in het midden latende of het in de Bourgogne is gemaakt of voor wijn uit die streek is bedoeld. Zoals meer Franse glazen uit die tijd is ook dit door glasziekte aangetast. De 2^e foto toont een glas uit het Zwarte Woud met een bijzonder gevormde voet. De kelk is gegraveerd met 'CT' onder een Keurvorstenhoed. (Carl Theodor von Sulzbach, vanaf 1742 keurvorst van de Pfalz). De 3^e afbeelding komt uit een catalogus uit 1763 van de Deens-Noorse glashut van Nostetangen. Dit glas is steviger van vorm en uitvoering. Om het eleganter te doen lijken heeft men in de kelkbodem luchtbelletjes gestoken, die glanzen als parels, vandaar de naam 'Perlkelchen'. De Parelkelk van de 4^e foto toont zeven luchtbelletjes, en heeft een zeer grote voet. Elisa Steenberg (Swedish Glass, 1950) schrijft die toe aan het Zweedse Kosta of Limmared. Sommige Duitse glashutten werkten met Engelse glastechniek, zoals Osterwald in het district Lauenstein in Hannover. Hun glazen hadden vaak een dikke kelkbodem met één grote luchtbel omringd door een aantal kleinere, zoals op foto 5. Niet ver daarvandaan, in het gebied van de Solling lag de glashut van Schorborn. Foto 6 is een Schorborner glas met een grote luchtbel in de forse kelkbodem en nog een in de knoop in de stam. De goud-epsilon beschildering kan van de hand van Johann Nicolaus Fleischhauer zijn. Foto 7 toont een met slijpwerk versierde Parelkelk met 7 luchtbelletjes in de kelkbodem, zeer waarschijnlijk afkomstig uit Altmünden (G. Almeling, Fürstliche Glashütte zu Altmünden, 2006). In veel van de boven genoemde hutten hebben glasblazers uit Thüringen gewerkt. Men kan dus aannemen dat Parelkelken ook in Thüringen gemaakt zijn. Wat vorm en gravering betreft lijkt het glas van foto 8 sterk op een glas uit Lauenstein. Het verschilt echter daarin dat het 7 luchtbelletjes heeft en dat aan de achterzijde van de kelk een bloemetje gegraveerd is, wat meer Thüringer glazen hebben. Het is zeer waarschijnlijk dat dit glas uit de omgeving van het stadje Lauscha afkomstig is. De conclusie is dan ook dat de hier beschreven kelkglazen niet alleen uit Lauenstein of Hessen komen, maar uit een gebied van Noorwegen, Zweden, Midden- en zuidwest Duitsland tot aan noordoost Frankrijk (Willem van Traa)

Holzschutzflaschen van de firma Stroh

Robert van Ee

Zoete herinneringen zijn het. Blijvende herinneringen ook en zeker niet onbekend bij velen onzer als we terug denken aan die heerlijke ouderwetse ski-pretvacanties van weleer in het Oostenrijkse. Je had er de bij tijd en wijlen Hollandse ski-enclaves zoals Gerlos; Mayrhofen en Westendorf. Geluk was nog heel gewoon en knusse vaderlandse gezelligheid voerde er de boventoon. Om het lijf in de barre sneeuwkou weer op te warmen was er na de afdaling stevast de Jaegerthee en na het skiën in de ná-middag de met rum geparfumeerde apfelstrudel. En dan... Geïnspireerd door de maanverlichte nacht diende ter verovering van het mooie meisje eerst de concurrentiestrijd met de plaatselijke skileraar winnend te worden afgesloten. En om die overwinning passend te vieren volgde daarna de triomfantelijke polonaise. Die werd dan ingezet met het zingen van deuntje 'Jajum; Jajum; Jajum moet er zijn...' aangepast tot: 'Strohrum; Strohrum; Ja je moet er zijn'..

Dit stukje gaat over Holzschutz flaschen zoals die in gebruik waren bij de Oostenrijkse firma Stroh-Erzeugnis von Likören und Edelbranden (opgericht in 1832) en makers van de alom bekende Strohrum, die wordt vervaardigd uit geïmporteerde suikerriet melasse. De originele Stroh rum heeft een hoog alcoholpercentage, tot wel 80% en wordt dan ook niet puur gedronken maar gebruikt in mixdranken, vruchtenbowl, gebak, enzovoort. Tijdens een verblijf in Kärnten/Klagenfurt/Oostenrijk op zoek naar zelfgebrande Schnapps kwamen we weer terecht bij een oude bekende die al decennia lang met succes stookt van het fruit op de boerderij. Maar er bleek wat veranderd want de Schnapps zat niet meer in plastic bidons of eikenhouten vaatjes, maar was opgeslagen in demi-Johns met een houten planken omhulsel, bijeen gehouden door ijzeren banden

Het enige wat er aan glas in het wat oudere model zichtbaar was, was de opgedreven monding. Er zat een gewone kurk op, afgesloten met een

ronde blikken cap. Navraag leverde op dat het om verpakkingsglas ging uit het einde van de 19de eeuw. De flessen zouden mondgeblazen zijn. Boven en onderzijde waren voorzien van beschermend blik; het geheel was achtkantig en tussen het hout en de fles bevond zich nog stro. De hoogte varieerde van 40 tot 50 centimeter. De flessen waren geheel rechtstandig en de diameter was ongeveer 20 centimeter. Door die ronde cap waren de flessen niet stapelbaar.

De latere modellen werden machinaal gemaakt maar de blikken beschermende cap bleef. Onze meester-brander had drie van deze 'holzschutz flasschen' van een kennis uit de buurt gekregen die ze zelf niet meer gebruikte met de mededeling dat

het oude flessen van de firma Stroh uit Klagenfurt waren. De firma direct gebeld voor een afspraak en

reeds de volgende dag waren we welkom en werden we zeer voorkomend ontvangen door Mevrouw Pica van de firma Stroh en van informatie voorzien.

Men wist ons te vertellen dat er nog maar weinig van dit type voorraadflessen bestonden. Het merendeel aan waardevolle historische zaken en voorwerpen was vroeger in het kader van bedrijfsovernames, fusies maar ook nieuwbouw weggegooid. Zo was het ook gegaan bij de firma Stroh die in latere jaren meerdere malen van eigenaar wisselde maar in 1997 door een

Management –Buy-Out weer in Oostenrijkse handen kwam. Ergens in dit proces is men ‘met een schone lei begonnen’. Wel is de naam ‘Stroh’ blijven bestaan maar alles wat nog rest uit het bijna 180 jarige verleden zijn twee oude koperen alambieken, een nieuwer model holzschutz flasche, een grote eikenhouten voorraadton met het oude fabriekslogo, wat oudere flesjes met aroma’s en essences, en enkele statieportretten. Geen oude Schnapps of likeurflessen dus en dat voor een firma die al in 1832 door Sebastian Stroh werd opgericht.

Is dat een ongewone ontwikkeling? Lamentabel is het zeker, deze verontachtzaming van het eigen verleden, maar het speelt zich vaker wél dan niet af.

Während einer Urlaub in Klagenfurt, Kärnten entdeckte Robert van Ee einige ihm unbekannten Holzschutzflaschen die in dem 19e Jahrhundert von die Firma Stroh Erzeugnis von Likören und Edelbranden (gegründet 1831 von Sebastian Stroh, 1792-1852) benutzt worden sind.

Leider ist das Archiv von die Firma Stroh im laufe der Zeit fast völlig verloren gegangen so dass Robert die Geschichte dieser Flaschen weiter nachvorschen muss. Wohl entdeckte er dass das Holländische Nationalmuseum für Likören und Erfrischungsgetränken in Hilvarenbeek fünf solche Holzschutzflaschen besitzt: Leihgaben von einen Getränkengrosshändler aus Rotterdam.(WvT)

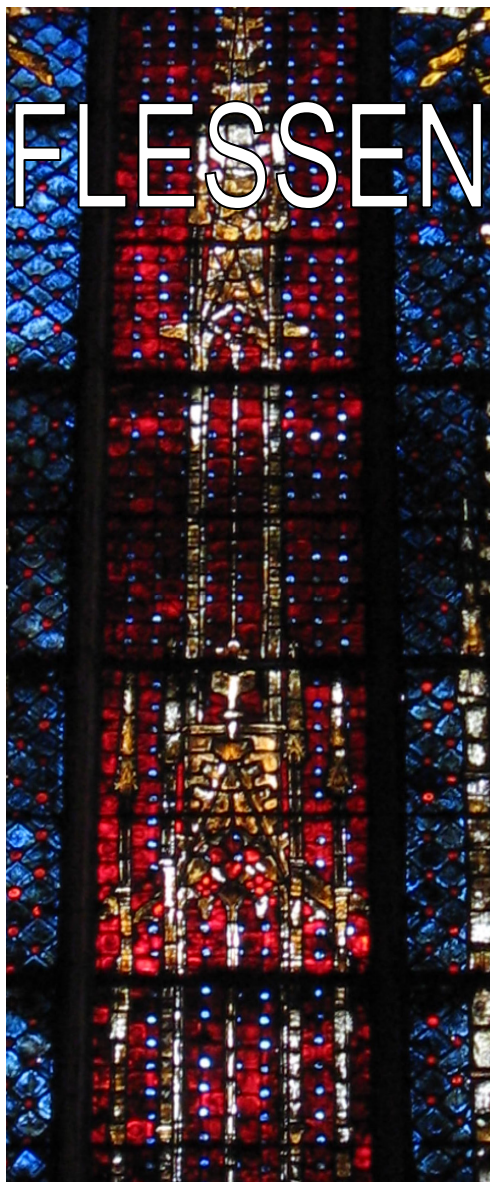
Wat maakt de flessen van Stroh interessant? In de eerste plaats is er behalve een stukje van de hals nauwelijks iets van een fles te zien. Ten tweede de beschermende blikken onder en bovenzijde die het omringende hout in de vochtige kelders voor rotting behoedde. Ten derde de achthoekige vorm en ten vierde de omringende houten plankjes. Maar dat laatste is voor Oostenrijk nauwelijks iets bijzonders want ze doen er alles met hout en het lijkt er op of er ook alleen maar dennenbomen groeien. Maar bovenal; het heeft er de schijn van dat het zeldzame flessen zijn. Vandaar dat onze bevriende boer en brander nadrukkelijk verzocht werd er op de één of andere manier zorg voor te dragen dat de fles weer bij de firma Stroh terecht komt.

Jammer genoeg was er geen tijd om uit te vinden hoe de flessen zonder omhulsel er werkelijk uitzien. Hebben ze een pontiel? Zo ja wat voor soort? Zijn er wel of geen vormnaden? Wat voor kleur heeft het glas precies en hoe dik is het glas? Allemaal vragen die beantwoord kunnen worden tijdens de volgende reis of dichter bij huis bij een bezoek aan het Nationaal Likeur en Frisdrankmuseum in Hilvarenbeek waar waarempel meer holzschutzflessen te zien zijn dan bij de firma Stroh. Het betreft een deel van de schenking J.M. Radder, een Rotterdamse drankenhandelaar die een vijftal van de unieke Stroh verzendflessen in zijn collectie had. Deze stammen uit de eerste helft 20^e eeuw en zijn waarschijnlijk gevuld met rum naar Nederland geëxporteerd.

FLESSEN OP GLAZEN

Johan Soetens

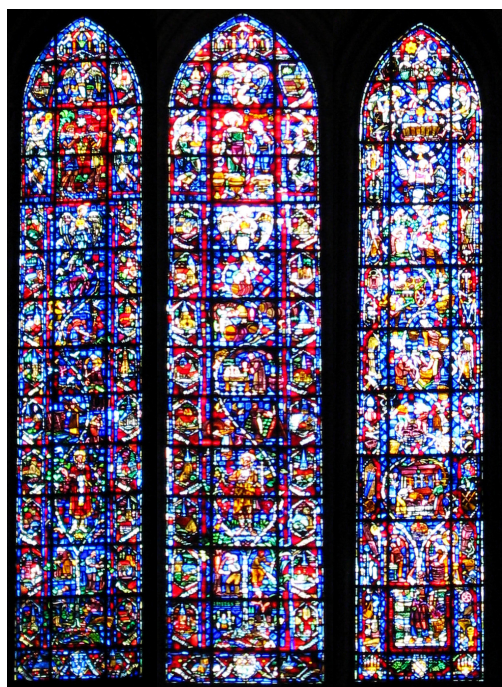

Plotseling was er licht. Na het verdwijnen van de Byzantijnse bouwstijl die eeuwenlang het licht slechts door kleine, soms albasten ramen toeliet, stroomde dank zij de ontwikkeling van de Noord-Europese bouwrichting het licht overvloedig de kerken in. Te veel licht. Het moest met voorhangsels enigszins getemperd worden en dat werd de opmaat naar de ontwikkeling van de glas-in-lood en glasschilderkunst. De oudst bekende ramen zoals die onder andere in de kathedraal van Strassbourg te zien zijn, waren imitaties in glasmozaïek van dergelijke voorhangsels maar al in de 11^e eeuw wist men de uit gekleurd glas gesneden en in loodstrip gevatte patronen samen te voegen tot gigantische voorstellingen die men wel het prentenboek der ongeletterden heeft genoemd. Ze brengen nu nog de bezoekers in verrukking, al hebben die wel een verrekijker nodig om de details te kunnen zien en dat zijn er nogal wat. Alleen al in de kathedraal van Chartres zijn dat 12.000 scenes op 2.700 m². Reken je één minuut voor iedere voorstelling dan zou je 24 werkdagen van acht uur voor de totale bezichtiging moeten uittrekken.

Bij al die praal en kleurengloed zal men vergeefs naar de afbeelding van een glazen fles zoeken, op één uitzondering na. In de gedurende twee Wereldoorlogen zwaar beschadigde kathedraal van Reims liet de champagne industrie in 1965 een vervanging aanbrengen van het door oorlogsgeweld verloren gegane Zuidraam. Op de drie grote panelen staat het gehele reilen en zeilen van de champagnewinning afgebeeld. In het rechter onderpaneel ziet men een glasblazer aan het werk en een aantal gereed gekomen flessen. Dat paneel vormde aanleiding tot een zoektocht naar **flessen op glazen**.

Daarbij bleek al snel dat het een magere oogst zou worden omdat er aanzienlijk meer stenen kruiken dan glazen flessen op gebrandschilderde ramen staan afgebeeld. Toch hebben we de titel boven dit stuk maar gehandhaafd.

*Boven: Een der ramen aan de Zuidzijde van de kathedraal van Strassbourg.
Onder: Zuidraam en detail van het zogenaamde champagneraam in de kathedraal van Reims*

Wie in kerken zoekt naar afbeeldingen van flessen of daaraan gerelateerde onderwerpen op glas-in-lood-ramen of gebrandschilderde glaspanelen zou er bijna onkerkelijk van worden. Maar in de Grote kerk van Dordrecht bevindt zich in het koor een wonderlijk paneel met twee wijnflessen en een Bokmafles waarbij je je afvraagt wat de maker heeft beziel. Is het om de eindigheid van het bestaan te illustreren, een protest tegen de wegwerpmatenschap of om ons er op te wijzen dat zelfs in uren van devotie de gedachte aan een fles nooit ver weg hoeft te zijn?

Het is, buiten het Zuidraam in de kathedraal van Reims, het enige kerkvenster dat Uw nijvere speurder naar afbeeldingen van flessen op kerkamen heeft kunnen vinden. Derhalve ons gewend tot de producenten van vloeibare heerlijkheden waarbij snel duidelijk werd dat brouwerijen en melkfabrieken hun vreugde en dankbaarheid over een jubileumjaar met voorkeur tot uitdrukking brachten middels een tegeltableau. Mogelijk was men bij de dagelijkse werkzaamheden gewend aan een betegelde omgeving. Gebrandschilderde ramen met melkflessen hebben we dan ook niet gevonden. Die met bierflessen of -glazen zijn schaars. Een bijzondere is het paneel dat na de Tweede Wereldoorlog werd aangeboden aan de Oranjeboom Brouwerij namens de onderduikers die daar tijdens de oorlog een veilige schuilplaats hadden gevonden, en dat zich nu bevindt in het Oorlogs Verzets Museum te Rotterdam. Het kost wat moeite om het te ontdekken maar ja! Er staat een klassieke beugelfles afgebeeld. In 1948 was dat nog een herkenbare verpakkingsvorm.

Fragment kerkraam in het koor van de Grote kerk te Dordrecht.

Links: Frits Henderickx: Reclamepaneel Stella Artois, Café 'Het Vierkantje' Schiedam. Rechts: Gebrandschilderd raam, geschenk van ex-onderduikers aan de Oranjeboom Brouwerij. 'Tegen stage oorlogsdreiging, mensenroof en hongersnood, was 't d'Oranjeboom die steeds weer ons, de werkers, schutse bood.' Collectie OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam.

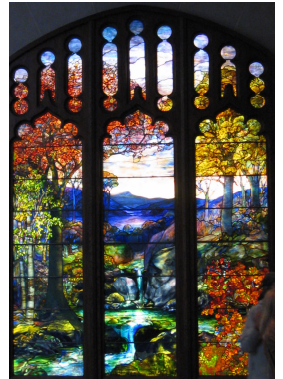
Wie op zoek gaat naar afbeeldingen van flessen op gerandschilderde ramen komt uiteindelijk bij de distillateurs terecht die zowel gedurende het Interbellum als na de Tweede Wereldoorlog belangrijke opdrachtgevers waren voor de in hoofdzaak Nederlandse glazeniers. Die hadden een ruime keus bij het maken van hun ontwerp: flessen, kruiken, 'kelders', drinkscenes, familiewapens, distilleerketels en beeldmerken, ze komen allemaal voor op de ramen die in deze toch altijd wat behoudende industrie gelukkig grotendeels bewaard zijn gebleven of anders in de collectie van het Schiedamse Jenevermuseum terecht gekomen zijn. Dat noopte de auteur de doelstelling wat breder te trekken dan de afbeeldingen van flessen alleen. Zodoende hopen wij een interessante inventarisatie te hebben gemaakt van wat er op dit gebied bij de Nederlandse distillateurs voorhanden is. Enkele bedrijven zouden er een bescheiden museumzaal mee kunnen vullen. De zorg waarmee deze erfenis is bewaard steekt gunstig af tegen de soms treurigmakende onverschilligheid van de industrie ten opzichte van haar erfgoed.

EEN BEETJE GESCHIEDENIS.

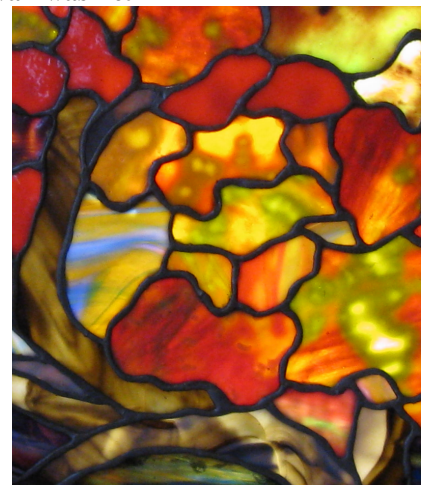
Hemelvaart Eliah in een Vurige Wagen, St. Martin, Colmar.

met brandverf of door lagen glas samen te smelten. Met brandverf werden ook de gezichten getekend. De kosten waren onvoorstelbaar hoog. Men heeft voor de Franse kathedralen berekend dat de uitgaven voor de glas-in-lood ramen die van de eigenlijke bouw overstegen. Wat heeft de bouwers en opdrachtgevers (letterlijk) bezielde? Al die rijkdom aan kleur en detail op een voor het oog onbereikbare hoogte zoals ook de hogels aan de luchtbogen van de Bossche Sint Jan zijn uitgevoerd als monnik, ambachtsman of monster maar vrijwel onzichtbaar voor het blote oog. De restauraties, nodig na twee verwoestende oorlogen, maakte het tot stand komen van fotoboeken mogelijk zodat wij nu toegang hebben tot deze kunstuitingen die zich tot aan de 18e eeuw onafgebroken ontwikkeld hebben. De Franse revolutie maakte daar goeddeels een einde aan. De gilden werden afgeschaft. In 1774 was in Parijs nog maar één glazenier werkzaam. Ramen van opgeheven of verwoeste kerken werden voor een spotprijs gekocht door Engelse handelaren. Een groot deel van de collectie gebandschilderd glas van het Victoria and Albert Museum is daarvan afkomstig. Pas in de 19e eeuw, onder invloed van de Neo Gothiek, nam de belangstelling voor glas-in-lood ramen weer toe waarbij gebruik gemaakt werd van gerold plaatglas dat in een breed gamma van kleuren beschikbaar kwam. Al die tijd was deze vorm van glaskunst hoofdzakelijk religieus gericht geweest maar dank zij de Art Deco beweging begon zij burgerlijke toepassing te vinden in landhuizen en bankgebouwen gebaseerd op het idee dat Kunst van Overal en Iedereen moest zijn. De Amerikaanse juwelierszoon Louis Comfort Tiffany introduceerde het zogenaamde Amerikaans glas: opaliserend, in massa gekleurd en gegoten glas dat door de ruwe structuur minder beschildering behoeftte. Tiffany zelf verkreeg de gewenste effecten door meer lagen glas op elkaar te smelten, zoals aan zijn beroemde raam in het Metropolitan Museum of Art te zien is evenals de ramen die Frank Lloyd Wright maakte voor de villa's van welgestelde Amerikanen. Ook Privat Livermont, 'de Belgische Mucha', bij ons bekend door de affiches die hij maakte voor o.a. Boldoot, van Houten en de Beukelaer, maakte van Amerikaans glas gebruik. Een variant hiervan was het

Detail van een raam in een herenhuis in Brussel naar een carton van Privat Livermont

Leerdamse 'Vitrica': unica techniek op vlak glas met gebruik van metaaloxiden waardoor een diffuus lichteffect werd bereikt. Voorbeelden van Copier's werk bevindt zich nog in de vroegere pianokamer van Cochius' villa en in de nabij gelegen vroegere woning van adjunct directeur H.L. Copijn. Ergens tussen dit moment en de na-oorlogse ontwikkeling van moderne glasramen met de daarmee verbonden opvattingen omtrent architectuur moet het moment gelegen hebben waarop het binnen de industrie 'bon ton' werd om het reilen en zeilen van het bedrijf weer te geven in een glas-in-lood raam, een gewoonte die tot ver in de jaren 1970 in zwang is gebleven. *Industriële glas-in-loodramen.* Het zou een interessante afstudeeropdracht kunnen zijn. Voorlopig bepalen wij ons tot de gedistilleerd industrie.

Tiffany's venster voor het trappenhuis van Loren D. Towle's villa (1923) werd nooit geïnstalleerd. Het kwam in 1925 in bezit van de MET.

Links: Het Distilleerproces.

Voor zover ik heb kunnen nagaan is dit het enig overgebleven fragment van het grote glas-in-loodraam in het trappenhuis van de voormalige Boldoetfabriek aan de Haarlemmerweg in Amsterdam.

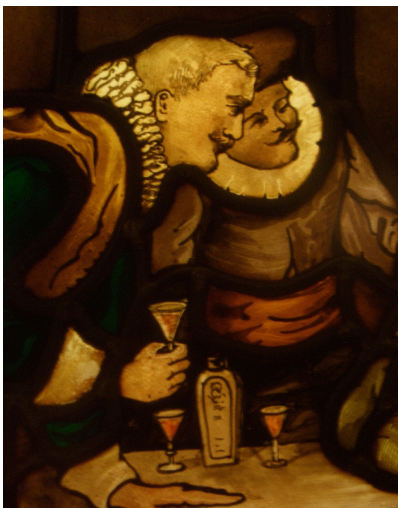
Na de overname door Organon werd het naar de Zwitsalfabriek te Apeldoorn overgebracht. Toen ook dat bedrijf werd afgestoten had blijkbaar niemand er belangstelling voor en is het waarschijnlijk vernietigd. Dit fragment is particulier bezit.

Onder: Raam 'Schade en Buysing'. Jenever 'De Waarzegster'. Dit paneel bevindt zich thans in het atrium van gebouw Akropolis, Stichting Humanitas, Achillesstraat, Rotterdam/Hillegersberg.

Rechts onder: Twee raam-medaillons in de vroegere slijterij van Nico Berger, Hoogstraat, Schiedam. In het pand is nu een ijssalon gevestigd.

SCHADE EN BUYSING
TELATEURS SCHIEDAM

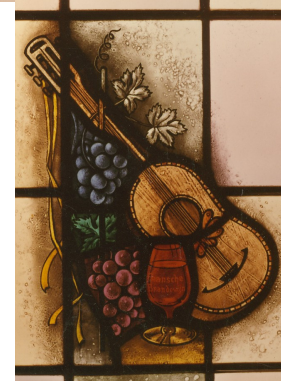

*Links: Gedenkraam
H. Bootz, Amsterdam.
Aangeboden door het
personeel. Collectie
proeflokaal De Drie
Fleschjes Amsterdam.*

*Rechts:
Gebrandschilderd
reclame-ruitje
Bokma. Collectie
Jenevermuseum
Schiedam.*

*Onder: Paneel
Distilleerderij Legner,
Schiedam. Collectie
Jenevermuseum
Schiedam.*

*Ramen uit de voormalige distilleerderij van Louis Smeets in
Beek (L). Wegens gebrek aan een opvolger werd dit bedrijf in
1958 overgenomen door Wenneker. Privé collectie.*

Stijlvolle raampanelen in het pand van Herman Jansen Beverages B.V. te Schiedam. De deur naar het directiekantoor wordt gesierd door 'D'Edele Conste van Distilleeren'.

De twee kabouters hebben kennelijk moeite hun evenwicht te bewaren maar zien toch kans hun glas recht te houden, en zo hoort het ook.

Rechts: Raam met weergave van de exportactiviteiten. Bovenin Australië, Azië en Afrika. Middenin de wereldbol met de bedrijfsnaam. Onderin New York en thuisbasis Schiedam. De ramen zijn gemaakt in opdracht van H.J. Jansen (1898-1986) in de jaren 1940.

Jubileumraam 250 jaar Distilleerderij Duys & Co. 1797-1947, aangeboden door het personeel. Uitvoering: gebroeders Henderickx, Schiedam. Collectie Jenevermuseum Schiedam.

DE GEBROEDERS HENDERICKX

Binnen wat men het cultureel erfgoed in glas-in-lood van de gedistilleerd industrie kan noemen neemt het werk van de Schiedammers André en Frits Henderickx een bijzondere plaats in. André (1912), een fijnzinnig en begaafd ambachtsman, kwam in 1930 in dienst bij het schildersbedrijf Näring in de Sint Liduinastraat. De naam van deze in Schiedam vereerde heilige zou voor altijd met die van hemzelf verbonden blijven door de tien door hem in 1953/1954 ontworpen ramen van de voormalige Frankenlandse kerk die slechts vijftien jaar daarna, in 1969, in opdracht van het destijds uit cultuurschenners bestaande betstuurscollege met de grond gelijk gemaakt werd waarbij de ramen tesamen met het puin werden afgevoerd. Datzelfde college zorgde voor het platgooien van de oude brandersbuurten, thans vervangen door ziellose nieuwbouw, en

voor het zo veel mogelijk wegpesten van de vanouds in Schiedam gevestigde distillateurs. Pas met het aantreden van Reinier Scheeres als burgemeester werd deze kaalslag een halt toegeroepen, werden de verwaarloosde en deels afgebrande molens weer gerestaureerd en opgebouwd en werd het uitgebrande Melcherspand hersteld en ingericht als Jenevermuseum.

Hierboven en links: twee beelden van de voormalige Frankenlandse kerk op oude ansichtkaarten.

Gebroeders Henderickx: Raam 'De Vrijheid' voor Distilleerderij v.d. Eelaard, Schiedam. Thans in de entreehal van Koninklijke Dirkzwager, Schiedam.

Frits Henderickx (1920), begon zijn carrière bij hetzelfde schildersbedrijf als zijn broer maar werd na de Duitse inval weggevoerd als krijgsgevangene en overleefde de oorlog in een kamp in Tsjecho-Slowakije waar hij moest werken in een fabriek voor synthetische benzine. In 1949 vestigden beide broers zich met een eigen glazeniers-atelier aan de Schiedamse Oude Sluis waar ze nog steeds opdrachten uitvoerden voor hun vroegere werkgever, Frans Näring. Hun pand was eigendom van Wenneker en de directie stelde ruimte in het Wenneker gebouw beschikbaar voor het samenstellen van de ramen voor de Frankenlandse kerk. De toepassing van glas-in-lood kunst was in die jaren volop in zwang, maar dat wilde niet zeggen dat de gebroeders altijd voldoende werk hadden. Op een bepaalde manier hadden verschillende Schiedamse distillateurs hen echter geadopteerd en zij zorgden regelmatig voor opdrachten ter verfraaiing van hun kantoren of bestelden glas-in-lood panelen ten behoeve van slijterijen of horeca bedrijven waarmee ze een goede relatie onderhielden. Daarbij zijn de ontwerpen van André te herkennen aan een rustige, geschilderde voorstelling terwijl broer Frits een sterke eigen stijl ontwikkelde waarbij de contouren van de loodtraceringen een fundamenteel onderdeel vormden van het ontwerp. Toen Bols in 1968 fabrieken en kantoor verplaatste van Amsterdam naar Nieuw Vennep vervaardigde Frits Henderickx in opdracht van Bols een wandinnemend kunstwerk bestaande uit brons en mozaïk. Grote bekendheid kreeg hij ook door zijn ontwerp voor het beeld van de 'Brandersknecht' dat zo treffend het sjofele

bestaan weergeeft van de arbeiders die in de voor-oorlogse jaren met een hongerloon naar huis werden gestuurd. (Een brandersknecht begon 's morgens als het nog donker was met zijn eikenhouten, koper beslagen 'kit' heet water in de beslagbakken te gieten). Hij maakte dit beeld in 1985 in opdracht van de Stichting De Brandersknecht. De benodigde 70.000 gulden werden door de gezamenlijke distillateurs opgebracht die daartoe verkleinde uitvoeringen van het beeld aanschafte. Van de twee ontwerpen die Henderickx maakte werd helaas de meest toepasselijke als te moeilijk uitvoerbaar beschouwd.

Frits Henderickx voor één van zijn kerkramen tijdens een interview in het buurtblad De Echo, oktober 2008. Hij overleed op 5 augustus 2009, 89 jaar oud. Links: Twee beeldjes naar ontwerp Frits Henderickx, voor het beeld De Brandersknecht. Het beeld met de trap is nooit uitgevoerd. Collectie Herman Jansen Beverages B.V.

Hoewel Frits Henderickx landelijke bekendheid kreeg door zijn beeld **De Brandersknecht**, bleef hij met zijn overige sculpturen nogal in de schaduw. Een heel vrolijke kant van hem toont hij in zijn ontwerpen voor de vroegere distilleerderij Herman Jansen, thans Herman Jansen Beverages BV, waarvan de slagzin '**Drink Louter Kabouter**' helaas uit het straatbeeld verdwenen is evenals de kabouter zelf alsmede het product. De ludieke figuur, naar ontwerp van Hans Kresse (Toonder-studio's) met een jeneverkruik balancerend op één hand beheerste jarenlang het straatbeeld aan de Amsterdamse Rozengracht waar het de gevel sierde van het roemruchte café Ruyter en is nu te vinden in het Schiedamse Jenever-museum. De sculpturen die Henderickx maakte op basis van Kresse's tekeningen staan in het bedrijfsmuseum van de branderij 'De Tweelingh' en die verdienen het om hier afgebeeld te worden. Deze afbeeldingen waren

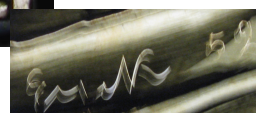
ook te vinden op een set aardewerk bordjes waarop de kabouter in diverse, soms minder gelukkige situaties geschilderd was, aansluitend op de waarschuwing 'Louder Kabouter, maar niet bij snelverkeer'.

Hoewel er ook een aantal fraaie ramen te bewonderen zijn bevindt zich daar geen werk van Henderickx bij.

Links: In opdracht van Vlek / Delft vervaardigd raam De Verkeerde Werelt omgeven door een vrolijk kaboutervolkje, uit een tijd die bij nader inzien misschien nog niet zo verkeerd was. Zuipketen voor de jeugd bestonden nog niet en de slagzin Drink louter Kabouter werd door niemand letterlijk genomen. Sinds het samengaan met Vlek/Delft (1972) was men trouwens al minder eenkennig en mocht je ook best wat anders drinken. Dat is nog steeds zo, weet ik uit eigen ervaring.

Glasraam, 1959, gesigineerd. Collectie Herman Jansen Beverages B.V.

Terwijl het levenswerk van broer André in 1969 vernietigd werd, zijn de kerkramen die Frits in 1960 maakte voor de huidige Sint Liduinabasiliek nog altijd te zien. En op loopafstand bevindt zich het Jenevermuseum met een schat aan gebrandschilderd glas van de hand van beide broeders.

Boven: Twee ramen in de typische 'Frits' stijl met een overvloed aan details en zwaar aangezette loodlijnen dat hem de bijnaam 'de Chacall van Schiedam' opleverde. Links: Raam 'Locomotief' (Distilleerderij J.M. Melchers) Rechts: 250 jaar Duys & Co. Collectie Jenevermuseum Schiedam. Het afgebeelde zeilschip herinnert aan het door Duys overgenomen bedrijf Piet van Gent, een der weinige distillateurs die er tevens een rederij op na hielden. Onder: Een deur- en twee raampanelen in opdracht van Blankenheym & Nolet uitgevoerd door Frits Henderickx ten behoeve van een Rotterdams Horecabedrijf. Voormalige collectie Bols Erfgoed. Thans collectie Jenevermuseum Schiedam.

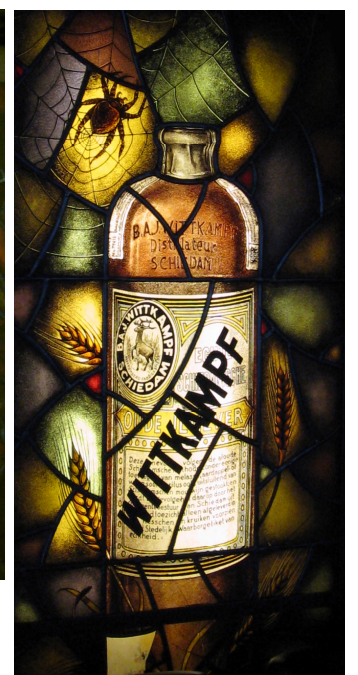

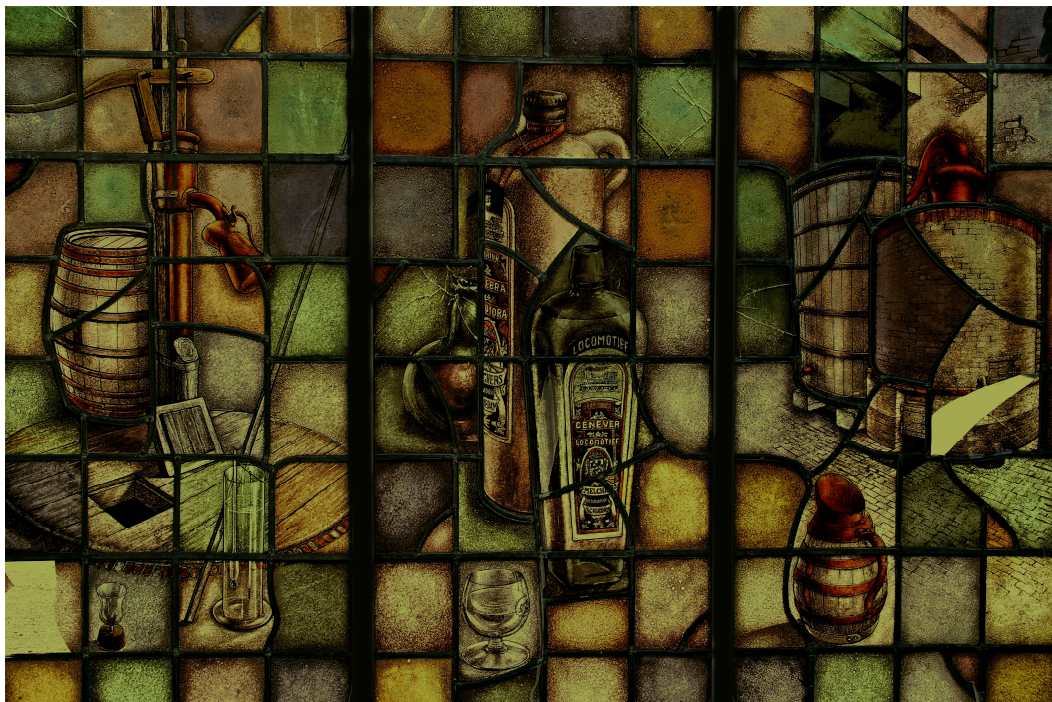

Links: Paneel Blankenheym & Nolet, 'Aangeboden door het gezamenlijk personeel'. Ongedateerd en ongesigneerd. Het is onwaarschijnlijk dat dit van iemand anders dan Henderickx afkomstig zou zijn. Voormalige collectie Bols Erfgoed. Thans collectie Jenevermuseum Schiedam.

Rechts: klein raam in café 'Het Vierkantje', Schiedam. 'Opdat Schiedam deele in de vruchten van internationaal verkeer en handel.' Gedateerd 6 juni 1946. Op die dag werd de eerste wekelijkse dienst op West Indië geopend met een tussenlanding in New York. Let op het voor-oorlogse KLM logo rechts onder.

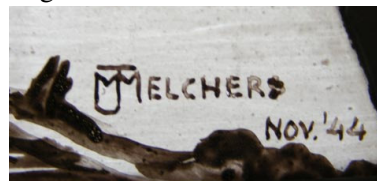
Eveneens in 'Het Vierkantje' het wellicht meest uitbundige paneel dat Frits Henderickx ooit gemaakt heeft: een wandvullende voorstelling van de god Bachus in zijn zegewagen, geflankeerd door een kruik Wittkampje jenever.

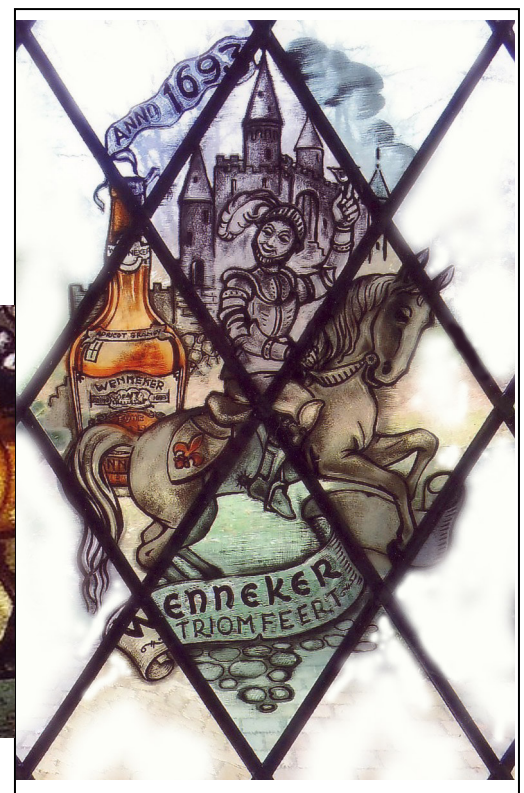

Een bijzonder object in de collectie van het Jenevermuseum wordt gevormd door het glas-in-lood raam dat in 1945 door Frits Henderickx werd gemaakt naar een ontwerp van Jos Melchers, broer van distillateur M.J. Melchers en dat ooit was aangebracht in de ontvangstruimte van de firma P.Melchers/ Distilleerderij De Locomotief. Jos Melchers was behalve

oogarts ook een verdienstelijk glazenier. Het Melcherspand ging in 1985 in vlammen op en in de commotie rond de blusactiviteiten werd de raampartij door onbekenden 'in veiligheid gebracht'. Inmiddels is in voormalige Melcherspand aan de Lange Haven het Jenevermuseum gehuisvest en de voormalige ontvangstruimte is proeflokaal van het museum geworden. Twintig jaar na de brand werd het raam, bestaande uit drie panelen met een apart wapenschild bij het museum terugbezorgd. Na restauratie door Glasatelier Oud Rijswijk BV. is het voor bezoekers weer te zien.

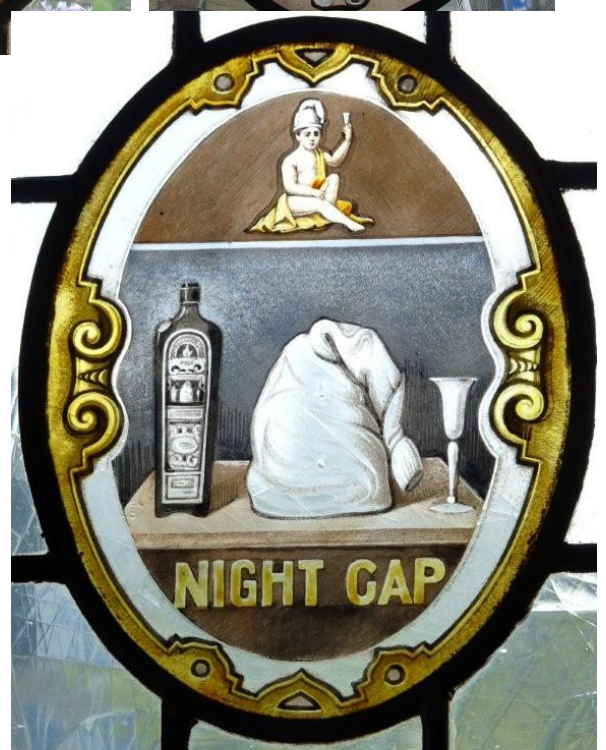
*Frits Henderickx:
twee ramen in
opdracht van
Distilleerderij
Wenneker.
Particulier bezit*

Vroeger was het gebruikelijk dat een distilleerderij er tevens een winkel en een proeflokaal op na hield. Een aantal van deze karakteristieke lokalen zijn behouden gebleven, zoals dat van Wynand Fockinck in de Amsterdamse Pijlsteeg en 'De Drie Fleschjes', het vroegere proeflokaal van H. Bootz in de Gravenstraat.

Aan de Amsterdamse Egelantiersgracht no.12, waar Pieter Hoppe in 1780 zijn distilleerderij begon is nog altijd een proeflokaal gevestigd onder de naam 'Café 't Smalle'. De naam Hoppe moet waarschijnlijk voorbehouden blijven aan het bekende café aan het Spui in Amsterdam. Op korte afstand gelegen van de Westerkerk en het Anne Frankhuis, daar waar Prinsengracht en Leliegracht elkaar ontmoeten, is het een goed punt om het grachtenpanorama te bewonderen door de in lood gevatte ruiten waarvan er ruim een tiental gebrandschilderde voorstellingen bevatten. Daarbij is men met enige humor te werk gegaan want naast de gebruikelijke afbeeldingen van fabrieken, wapenschilden en beeldmerken vindt je er o.a. ook een afbeelding van een 'Night Cap' jenever snoepende kerstman..

Boven en rechts: Details van twee ramen, voormalige directiekamer. Beneden raampartij op de bovengeang van het Hulstkampgebouw. 'Hier maakt men de ware – Hulstkamp Oude Klare'. Evenals het raam op de volgende pagina 'Schenk eens uit en drink eens in' zou dit, zij het met een andere tekst, qua afmeting in een kerk niet misstaan

Van alle locaties die bezocht werden gedurende de speurtocht naar 'flessen op glazen' was die van het Rotterdamse Hulstkampgebouw wellicht het meest spectaculair, niet in het minst omdat de ramen zich nog allemaal op de originele plek bevinden. Getuige de aangebrachte jaartallen moeten die grotendeels aangebracht zijn na 1919, het jaar waarin de firma de oorspronkelijke vestiging aan de Rotterdamse Coolsingel verliet en het voormalige pand van de margarine en kaasfabriek Laming & Co. betrok. In de vroegere directiekamer zijn zowel de oude als de nieuwe vestiging afgebeeld, samen met twee kenmerkende beeldmerken: het 'hondje' sinds 1775 en 'de oude heer' waarvan de eerste merkenregistratie in 1890 plaats vond. (Zie DE OUDE FLESCHE no.123)

Drie ramen met voorstellingen van 'de Oude Heer Hulstkamp'.

Boven links en rechts: Panelen in het trappenhuis van het Hulstkampgebouw.

Onder: Toegangsdeur tot het voormalige proeflokaal met daarop de afbeelding van de vroegere stokerij in de Rotterdamse Hofstraat naar een prent uit 1792.

Rechts: Gebrandschilderde reclameruitje.

Coll. Rob van Staveren.

NIET IN HET HULSTKAMPGEBOUW maar behorend tot de collectie van Cees van Wees is dit primitief geschilderd huiselijk tafereel voor Meder jenever. Maker onbekend.

WAPENSCHOUW

Hierboven: Beeldmerk van de Kuyper, en wapen van Schiedam. Rechts: Familiewapen. Gebouw de Kuyper, Schiedam. Hieronder: Het familiewapen van Nolet, het wapen van de stad Schiedam en een raam, aangeboden door het personeel bij het 300 jarig bestaan van de firma. Geheel onder: Familiewapen Melchers (Jenevermuseum Schiedam) geflankeerd door de wapens van Amsterdam en Schiedam. Voormalig proeflokaal Hoppe, Café 't Smalle, Leliegracht, Amsterdam.

Boven: Dit metershoge raam in Art Deco stijl bevindt zich in de buitenmuur van een der vroegere panden van Distilleerderij H. van Toor Jzn. in Vlaardingse. Tijdens de ledenvergadering in maart 2010 maakte LeoFontijne mij er op attent. Tip voor liefhebbers: tijdens de feestdagen in december wordt het raam van binnenuit verlicht.

Ieder die het Bols museum kent zullen de fraaie gebrandschilderde raampartijen zijn opgevallen, al staan daar helaas geen flessen of kruiken op afgebeeld. Op onze speurtocht hebben wij verder weinig ramen van Bols kunnen vinden, al heeft historicus Ton Vermeulen onlangs een vijftal ontwerpen gekocht, afkomstig van de N.V. Dordsche Glashandel te Dordrecht (1921). Het is aannemelijk dat het paneel 'Uit Koren geboren' in het Jenevermuseum te Schiedam eveneens door dat bedrijf gemaakt is.

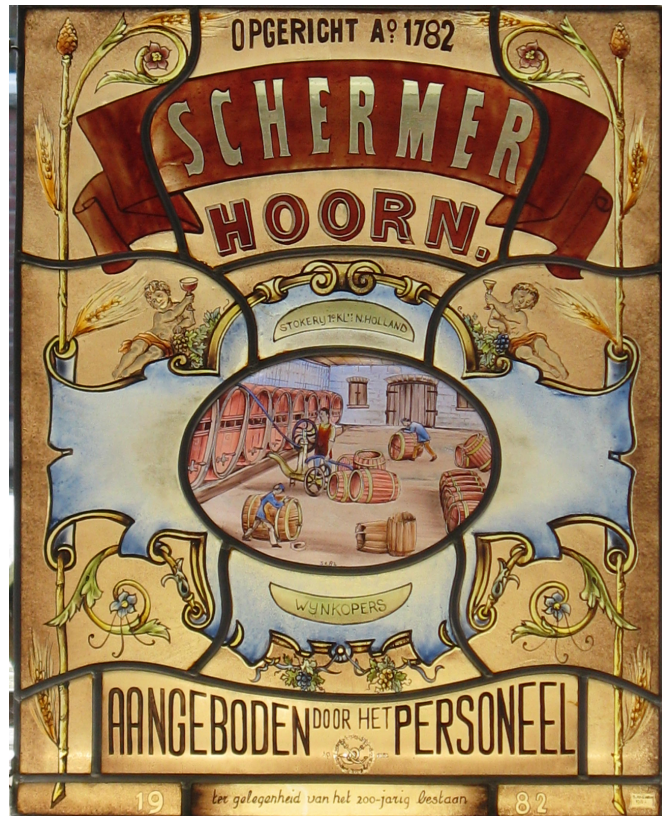
Met de klok mee: Detail raampaneel Bols museum; twee recent verworven tekeningen; raampaneel Jenevermuseum; klein paneeltje voorstellende de nog ongedempte Rozengracht in Amsterdam, Bols museum; raampaneel Slijterij-Wijnhandel 'Stalberg' (Henk Jonker Hejo) te Venlo; detail van een kastdeurtje, Collectie Bols Errfgoed.

Bij Schermer Wijnkoper – Distillateur in Hoorn worden nog de 19^e eeuwse raampjes bewaard uit de vroegere slijterij aan de Kleine Noord. In de tweede helft van de 20^e eeuw raakte het binnen de branche snel afgelopen met het bestellen van gebrandschilderde ramen, mede door de vele fusies en overnames. Het raam dat in 1982 door het personeel van Schermer aangeboden werd ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan zou goed het laatste kunnen zijn. Wij hebben althans geen jonger raam gevonden.

*Hieronder:
Promotieraam Distilleerderij 'De Postkoets'
Gebroeders van der Schalk, Schiedam.
Collectie Eetcafé 't Stadserf', Broersvest,
Schiedam*

BOTTLES ON GLASS

AN INVENTORY

For many visitors to the cathedral of Reims it may come as a surprise to find its huge South window not dedicated to a religious subject but to what gave the area its greatest fame: the invention and production of champagne. The window was commissioned by all the industries involved, including the bottle-making factories, and was placed in 1965 as a substitution for the original windows that were destroyed during the wars. This is the only church window in the world showing a glassblower at work and one of the very rare ones showing bottles.

Stained glass windows are considered a heritage of the Middle Ages. But for the monks and monasteries the art of colouring glass through the use of metal oxides might have been lost to us. As it was, the Northern European architecture (that replaced the Byzantine building style, with its dark interiors and small, often alabaster covered window openings), offered plenty opportunities to stained-glass artists. It resulted in the colourful splendour inside the Western European cathedrals, created at a cost often exceeding that of the actual building. Due to the fact that after two devastating World Wars much restoration took place, modern photography has revealed the infinite variety of subjects. In former times the faithful could only get a glimpse of those details. Even today the visitor seldom can

get more than a fleeting impression. The 2.700 square meters of windows in the cathedral of Chartres alone contain 12.000 scenes and it would take the better part of a month to study them all.

The continuous development in the art of stained glass and glass painting was abruptly halted during the French revolution. In 1774, in Paris, only a single stained-glass artist was left. Windows from churches that had been destroyed or had fallen out of use were sold dirt-cheap to English traders. Many of the stained-glass windows in the collection of the Victoria and Albert Museum were acquired that way. Not until the 19th century, spurred by the Neo-Gothic movement, did the interest in leaded glass come back to life again, not only as a religious form of art but also applicable for civilian life. Famous Art Deco artists such as Louis Comfort Tiffany and Frank Lloyd Wright made windows for the mansion houses of well-to-do Americans and introduced what is known as 'American Glass': mass - coloured, rough-cast glass, that needed less painting because of its uneven surface.

After the Second World War it became fashionable for industrial companies to commission stained glass windows to commemorate an anniversary, as a decoration or simply as a business gift. This was particularly the case with the Dutch jenever distillers who, in the meantime, have proved to be dedicated guardians of their heritage. While elsewhere, as a result of mergers, relocations or simply the discontinuation of activities, much of what can be considered as industrial relics have been destroyed or simply lost, the Dutch distillers, and particularly those from the city of Schiedam, jealously guarded their stained glass treasures. Many of them can still be found in their office buildings, while others are part of the interior of local pubs and restaurants. Many are part of the collection of the Schiedam Jenever Museum that houses what is probably the worlds largest collection of stained glass windows dedicated to the art of distilling. Many of those were made by two local self-taught glass artists: the brothers André (1912) and Frits (1920) Henderickx . Both became employed by a house-painters workshop in Schiedam from where they developed into

stained-glass artists. In 1949, they established their own workshop from which many religious and profane windows emerged, as well as a number of sculptures. Most of those were commissioned by local churches and industries. Of the latter, in Schiedam, distilleries were by far in the majority, hence the many Geneva-related windows that can be found in this city.

Promotional window for the former distillery Wittkamp, Schiedam. Café 't Stadserf, Broersvest, Schiedam

SCHWERIN

M'n jaarlijkse tocht naar Plön van het 1e weekeinde van juni bood een goede gelegenheid ook een paar musea in Noord-Duitsland te bezoeken, die een glascollectie bezitten. Op mijn lijstje stonden al langer musea in Bremen, Hamburg, Lübeck, Münster en Schwerin. Die allemaal te bezoeken, bleek wat veel voor een paar dagen te zijn. Temeer, omdat ik een afspraak had in Lübeck en ik beslist de glastentoonstelling wilde zien, die tot eind juni in Schwerin stond. Het museum in Lübeck biedt weinig glas, maar de oude Hanzestad heeft de oorlog redelijk doorstaan. In Schwerin, de hoofdstad van Mecklenburg-Vorpommern staat het slot van de Hertogen van Mecklenburg, dat nu de zetel is van het Landesparlement. In 1555 is het in Renaissance stijl herbouwd, op een eilandje met formele tuinen in de Schweriner See. Aan de oever ligt het Staatliches Museum (www.museum-schwerin.de) waar de tentoonstelling

'Gläserne Pracht' de indrukwekkende collectie toonde die, ondanks de 'gebruikelijke' verliezen in WWII, zo'n 1200 voorwerpen telt. De collectie was in voorgaande eeuwen door de regerende vorsten als privébezit begonnen en uitgebreid. In de 19e eeuw werd het overgebracht naar het museum en samengevoegd met andere collecties. Alle glazen zijn in een mooi uitgevoerd boek/catalogus opgenomen (ISBN 978-3-86568-680-0), dat ik iedereen aanraden kan. Het tentoongestelde deel van de collectie is indrukwekkend: Romeins glas, Middeleeuwse relikwieënglazen, die voor het merendeel gevonden waren in kerken die in de Historismustijd gerestaureerd waren. Ook is er een fraaie collectie

Kurfürstenhumpen. Deze gaven de politieke mening weer van de eigenaar in de oorlog tussen de doorgaans Protestantse Keurvorsten en de centralistische Katholieke keizers uit het Habsburgse huis. Daarnaast is er Renaissance glas, gegraveerd Barockglas en Goldrubinglas. Verder 19e eeuwse glazen, waaronder enkele beschilderd door Kothgasser en Mohn, Jugendstilglas van Gallé, Daum, Lötzwitwe en anderen.

Geheel boven: Slot Schwerin en beker met schildering Samuel Mohn (1789-1825). Above: Castle Schwerin and beaker with painting by Samuel Mohn.

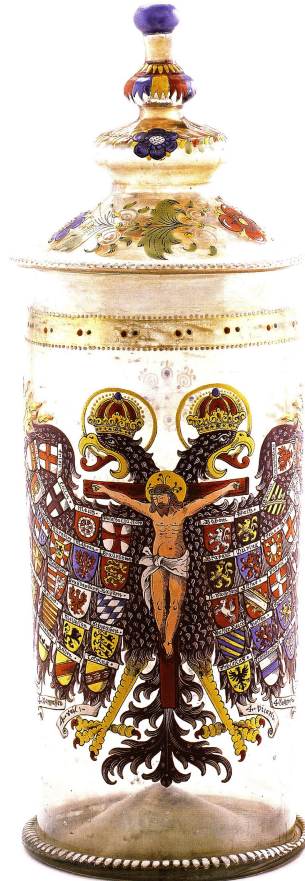
Links: Kurfürstenhumpen, Bohemen 1592. Rechts: Mineraalwaterfles met Pymontzegel. Left: Covered beer beaker, Bohemia 1592. Right: Sealed Pymont mineral water bottle.

Onder van links naar rechts: Beschilderde bokaal, Bohemen, kelk van 1730 op voet van begin 19^e eeuw; Historismus Reichsadlerhumpen, 1870-1880; Perzische rozenwaterfles, 18^e eeuw.

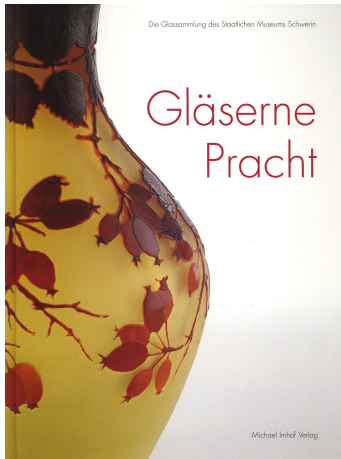
Below left to right: Painted goblet, Bohemia. Bowl, 1730 on foot from early 19th century; Large covered beer beaker, 1870-1880; Persian rose water sprinkler, 18th century

Bijzonder was een glasservies uit 1870 ontworpen voor het jacht 'Dershawa' van de Russische Tsaar Alexander I, in 1879 door een Russische prinses Anastasia meegenomen bij haar huwelijk met Groothertog Frederik Franz II. In de boeken 'Das Waldglas' (1977) en 'Waldglas in Mecklenburg-Vorpommern' (2010) dacht ik gelezen te hebben dat de hierin getoonde collectie in het nabije

Freilichtmuseum

Schwerin-Muess zou staan. Inmiddels weet ik dat ik in Langen Brutz had moeten zijn, zo'n 30 km verder. Daar ga ik de volgende keer dus heen.

Boven van links naar rechts: Catalogus in boekvorm tentoonstelling in Schwerin; Theepot in Gold Rubin glas, Zuid Duitsland, 1690-1695; Relikwieglas, Bohemen vóór 1456.

Below left to right: Catalogue Schwerin exhibition; Tea pot in Gold Ruby glass, S. Germany, 1690-1695; Relic glass, Bohemia before 1456.

Terug in Schwerin bewonder ik 18e eeuwse vakwerkhuisen in de Altstadt en 19e eeuwse huizen rond de See, bezoek een veilinghuis en antiquairs en breng de dag verder door op één van de terrassen rond de Pfaffenteich, een meertje binnen de stad. Ik ontdek een serie zeer valse '18/19e eeuwse' Waldglas voorwerpen die, naar ik nu weet, vrij recent in Polen zijn geblazen. Na een stevige discussie met de verkoper krijg ik er één voor € 10 mee, als souvenir. Op het eerste gezicht is hij net echt, maar toch echt zo vals als een kraai.

's Avonds terugrijdend naar Lübeck, zie ik dat de grens met de voormalige DDR vlak langs die stad liep, wat later in diverse gesprekken een belangrijke plaats inneemt. Het 'toeval' een paar honderd meter meer of minder naar het Westen of het Oosten te wonen, heeft destijds de levens van veel

mensen positief of negatief bepaald, wat nog altijd voor spanningen blijkt te zorgen binnen families, voormalige vrienden, ed. Zaterdag lunch ik bij Christian Jentsch, die ik van de DGG-bijeenkomsten ken. De vroegere hoogleraar chemie verzamelt nu glas. Hij vertelt dat regionale musea hem regelmatig ruimte bieden om zijn verzameling ten toon te stellen. Ik heb dat nog nooit gedaan en zou ook niet weten welke musea in ons land in glas geïnteresseerd zouden zijn. Maar het spreekt me wel aan, hoewel alle voorbereidingen veel werk zullen vragen. Verder heeft Jentsch glasboeken als 'Ein Römer was ist das eigentlich?' (ISBN 978-3-939386-28-5) op z'n naam staan en publiceert hij in Der Glasfreund. Ik vraag hem ook eens voor ons blad te schrijven, wat hij toezegt. Zondag kom ik hem weer tegen als koper bij de glasmarkt. In DOF 126 heeft Sebastian Brösel uit Leipzig al zijn impressie van die avond en van de markt gegeven. Ik sluit me graag bij hem aan.

**Zondag 3 juni 2012 vindt het e.v. Glassammlertreffen plaats in Plön!
www.jotboe@yahoo.de**

Willem van Traa

**Dekselbokaal in kleurloos en rood glas, Bohemen rond 1700.
Covered goblet in colourless and red glass, Bohemia, ca. 1700.**

Von der umflochtenen Plattflasche zur Apfel- und Birnenform

De ontwikkeling van de Franse wijnfles in de 17e en 18e eeuw

Degenhard May

Vertaling door Peter Vermeulen & Willem van Traa

Een paar jaar terug zag ik een affiche voor boeken over belastingbesparing, die toonde wat men zoal met het bespaarde geld zou kunnen doen. Bijvoorbeeld een diner voor vrienden met champagne en oesters, zoals 'Le Déjeuner d'huître' (De Oestermaaltijd, 1735) van Jean-François de Troy. Niet de oesters of de champagne trokken me, maar de flessen waaruit werd geschonken. Vooral de fles, waar de kurk uitschoot, maakte grote indruk! Ik vergeleek deze bolbuikige fles met een champagnefles uit mijn verzameling en stelde verbluft hun overeenkomst tussen vast. Mijn nieuwsgierigheid was gewekt. Welke

ontwikkeling had deze flessenvorm doorgemaakt? Wanneer doken deze flessen voor het eerst op? Waar werden ze gemaakt? Was er verschil tussen de wijn- en de champagneflessen?

In de 17e eeuw is de meest voorkomende wijnfles **de bevlochten afgeplatte fles**, vaak in stillevens zoals 'Le Tricheur à l'as de carreau' (De Valsspeler met de ruiten aas, ca 1635) door Georges de la Tour. Ook op etsen zijn ze te vinden. 'Le Cabaretier' (De waard, eind 17e eeuw), toont de diverse functies van de fles. Aan de wand achter de bar hangen zes flessen. Ervoor wacht een vrouw met zo'n fles. De waard giet met een trechter wijn in een fles, die een goed geklede man vasthoudt. Door de geopende deur is een vertrek te zien, waar een serveerster rode wijn uit zo'n fles schenkt. Die fles heeft geen gevlochten bodemring en kan dus niet rechtop

staan. Stillevens tonen deze flessen vaak met een wijnglas. Ze waren dus vooral voor wijn bestemd, maar ook gebruikt als transport- of reisfles, omdat ze vaak met een draagkoord zijn afgebeeld.

In tegenstelling tot de vele afbeeldingen duiken afgeplatte flessen als **bodemvondst** relatief weinig op. Eind jaren '80 zijn in de Cour Napoleon van het Louvre scherven opgegraven. Ook zijn ze in Epinal, Orléans en Saint-Denis gevonden. Hun geel en lichtblauw gekleurd glas is zeer dun en erg breekbaar.

Zowel in Châlons-sur-Marne als in Orléans is een **langhalsfles** gevonden met een zeer decoratieve vorm. Deze 27-28 cm hoge flessen hebben een ingedrukt bolbuikig lichaam en een lange slanke hals. De apotheek uit 1675 in het voormalige hospitaal van Baugé in Anjou bezit 62 -meest langhals- flessen, uniek in aantal en kwaliteit. Alle flessen hebben email-geschilderde teksten. Anne de Melun, de bouwster van Hôtel-Dieu en sponsor van de apotheek, kwam uit Henegouwen. Niet vreemd dus dat er ook Vlaamse flessen van rond 1680 te vinden zijn en twee Engelse flessen (ca 1700) van zwaar donker glas.

De langhalsflessen kan ik in groepen indelen. Als eerste de geheel groene flessen, waaronder één met cachet met 3 Koninklijke lelies en '1704'. Dan zijn er halve en dubbele flessen van groen glas. Ook zijn er nog 7 blauwe flessen van 21-24 cm met een relatief korte hals en een grove afgebroken mond, dus zonder opgelegde rand. Tenslotte zijn er 3 flessen met een Bourgogne vorm -rond 1800 te dateren- met een papieren etiket met 'hospices civils'. Bij de Belgische en Engelse flessen gaat het om wijnflessen en ook de Bourgogne flessen waren voor wijn. Daarom vermoed ik dat de langhalsflessen naast farmaceutische vloeistoffen en brandewijn, ook voor wijn waren. In het Louvre laat 'Les Buveurs du vin' (De Wijndrinkers, 1716), toegeschreven aan Jacques Autreau, zien dat wijn uit een langhalsfles wordt geschonken. Anders dan de bevrochten afgeplatte fles werden langhalsflessen niet alleen voor vloeistoffen gebruikt. Voor horizontale lagering en stapeling in een wijnkelder waren ze ongeschikt. Twee voordelen hadden de langhalsflessen boven de afgeplatte flessen: het glas was aanzienlijk dikker en onder de monding was een rand aangebracht, wat zou kunnen wijzen op het gebruik van een kurk. Beide flessenvormen waren in de hele 17^e eeuw buitengewoon populair. Aan het begin van de 18^e eeuw loopt het gebruik terug en wat later verdwijnen ze volledig. Begin de 18^e eeuw veranderden grote wijngoederen hun productie om een wijn te maken, die voldeed aan de meer verfijnde smaak van die tijd. Tegelijkertijd ontdekte men, dat deze wijn in een met een kurk afgesloten fles in de loop der jaren rijper en beter van smaak werd. Ook veranderde de productie van de flessen. Sinds het eind van de 17e eeuw

voerden Engelse glashutten 'black glass' wijnflessen naar Frankrijk uit, vooral naar Bordeaux, zoals de vroege Bordeauxflessen in de apotheek in Baugé. Het gebruik van steenkool in Engelse glashutten maakte deze flessen sterk en zwaar: zij konden tegen een stootje! De economische gevolgen waren aanzienlijk: de donkere zware flessen van het Engelse type verdrongen de bevrochten afgeplatte flessen en de langhalsflessen van de markt. Maar hoe zagen deze nieuwe flessen er eigenlijk uit? De ontwikkeling is goed te volgen in twee publicaties over vernieuwde wijnproductie en wijnkelders, maar ook over de ontwikkeling van de flessen. Jean Godinot bericht in 1718 over de druiventeelt en wijnbereiding in de Champagne, dat wijn in een glazen fles "4, 5 of zelfs 6 jaar zeer goed blijft". De nieuwe flessen worden dan al intensief gebruikt. *„Omdat er veel bos is, zijn er veel glashutten waarvan de meeste dit soort flessen maken. Zij zijn zo'n tien duim (pouce) hoog, waarvan vier tot vijf duim voor de hals. De flessen bevatten gewoonlijk een Parijse pint met aftrek van een half glaasje. Honderd stuks worden voor 12 tot 15 francs verkocht. Ieder wijnhuis heeft er wel een aantal”*. Het bos is ongetwijfeld het Argonne-bos in het oosten van de Champagne. Een duim meet daar 2,707 cm. De flessen waren dus zo'n 27 cm hoog, waarvan 11-13½ cm voor de hals. De Parijse pint had een inhoud van 0,931 lt. Trek hier een half glaasje (0,0582 lt.) af, dan bevatte zo'n fles dus ongeveer 0,8728 lt. Deze nieuwe flessenvorm onderscheidde zich duidelijk van de bolbuikige langhalsfles uit de 17^e eeuw. De lange hals bleef weliswaar bewaard, maar het lichaam werd uitgerekt tot een brede cilindervorm. Helaas lieten deze 'ronde' flessen zich niet goed in een wijnkelder stapelen en vooral bij verzending sneuvelde menige fles.

Ook voor Nicolas Bidet, wiens boek uit 1752 over de wijnbouw veel succes had, hing de houdbaarheid van de wijn af van de keuze van de juiste fles. Vroeger gebruikten wijnboeren flessen van zeer uiteenlopende vorm, kwaliteit en grootte. Sommige gebruikten bevrochten afgeplatte flessen, zo dun als drinkglazen, waarvan de inhoud niet precies te voorspellen was. Anderen hielden het op 'ronde' flessen. Maar daarvan was het glas onderaan dikker dan bij de rest van het lichaam, waardoor „de geringste druk de hals van de fles deed springen”. Daarna zijn appelvormige flessen gemaakt. Maar deze bleken niet geschikt voor kurken, voor de opslag en de verzending van de wijn, in het bijzonder bij champagne. Door de bijzondere vorm van de fles konden de luchtbelletjes niet opstijgen naar de hals. Daarom is men uiteindelijk overgegaan op peervormige flessen, die deze nadelen niet hadden.

Van Jean Siméon Chardin bestaat een serie afbeeldingen met verschillende flesvormen, bijvoorbeeld „Korf met witte en blauwe druiven en zilveren bekers“ (1726) met een zeer breede cilindrische fles met een lange hals. Ook „Korf met pruimen en een fles“ (1727) toont een brede cilindrische, donkere fles. Men zou beide flessen als appelvormig kunnen beschouwen. Het lichaam is breder van vorm dan bij de flessen van Oudry. Chardin heeft hier klaarblijkelijk oudere flessen als voorbeeld genomen.

Dus dateer ik deze flesvorm op rond 1720. „De zilveren beker“ (1726) toont daarentegen een iets slankere silhouet. „Paasbord met zilveren beker“ (1726/27) toont een brede cilindrische fles met een lange hals.

We maken vervolgens een sprong van bijna tien jaar en komen bij het in de inleiding genoemde schilderij van Jean-François de Troy. De fles in de hand van de edelman kan men beschouwen als een peervormige fles, die al slanker van vorm is, als die bij Grimou und Chardin. Op de schoorsteenmantel staan nog meer flessen, die een nog slankere, haast cilindrische vorm hebben.

Niet verwonderlijk want om bij het vullen van de champagneflessen het gevaar van uit elkaar barsten te verkleinen werden alleen maar nieuwe flessen gebruikt. Met „Uitrusten van de jacht“ (Halte de chasse, 1737) van Charles André Van Loo sluit ik af. Deze relatief slanke, cilindrische flessen kunnen zonder enig probleem in een kelder worden opgeslagen.

De flessen in Châlons-en-Champagne werden in de 80er jaren van de 20e eeuw in de binnenstad geborgen, gerestaureerd en opgetekend. Dat biedt de mogelijkheid, ze met het beeldmateriaal te vergelijken en een datering vast te stellen. Ik heb drie flessen uitgezocht.

Afb. 1 is de oudste fles met een breed cilindrisch lichaam, waarbij de hoogte en de breedte ongeveer gelijk zijn. De hals is duidelijk afgezet van de geprononceerde schouder. Deze vroege vorm hebben we al bij Chardin gezien. Ik beschouw haar als een vroege appelvorm van rond 1720. Bij de fles van afbeelding 2 is de cilinder naar boven toe gewelfd, het lichaam is uitgerekt, de schouder hangt iets af. Deze vroege peervorm is bij Alexis Grimou ook te vinden. Ze kan rond 1725 gedateerd worden.

Bij de Troy is de peervorm nog verder uitgerekt en zij is nog slanker geworden. Ik zou ze op rond 1735 willen schatten.

De hier getoonde flessen uit Châlons-sur-Marne horen thuis in de vroege 18e eeuw. Zij hebben een blaaspijp-pontiel en een toelopende hals. De rand om de monding is niet bewerkt. Het begin daarvan is duidelijk te zien en is gelijkmatig gevormd. Ondanks de irisatie ziet men de groene kleur. De in Orléans opgegraven flessenhalzen en bodemstukken, toe te rekenen aan 1720-1740, lijken veel op die uit Châlons. Ook daar zijn de opgelegde randen onbewerkt gevormd. De scherven zijn niet geïriseerd en tonen een kleurenscale van groen en amber. Bij beide opgravingplaatsen zijn geen flessen gevonden uit 'zwart' glas. Dat duidt erop, dat maar weinig nieuwe flessenhutten met kolengestookte ovens werkten. De eerste fabriek, die naar Engels voorbeeld flessen maakte, werd in 1709 opgericht door Gaspard Thevenot in de omgeving van Laon. De ovens werden echter ook met hout gestookt. Deze glashut behoorde -volgens Abbé Vernier- in het midden van de 18e eeuw tot de bedrijven die 'goede flessen' maakten, samen met die in Sèvres bij Paris en in Anor in het Franse Henegouwen. In 1740 waren er al minstens veertien moderne -volgens Engels voorbeeld werkende- flessenfabrieken.

Ik zou nog graag wat over de champagneflessen zeggen. Nicolas Bidet beschrijft de peervorm als de ideale vorm voor champagneflessen. Naar mijn weten was

er echter in de 18^e eeuw geen onderscheid tussen wijn- en champagneflessen. Dat valt aan de hand van het voorbeeld van de champagneflessen van het Moët & Chandon te bewijzen. De peervormige fles ontbreekt, maar platte-, appelvormige- en cilindervormige flessen zijn wel vertegenwoordigd. De etiketten zijn

voorzien van een jaartal, dus de ouderdom van de flessen is goed te bepalen.

Ter afsluiting wil ik graag een fles voorstellen in het depot van het Musée de la Céramique in Sèvres. Het is een kleine geïriseerde fles van 13 cm hoog en met een grootste doorsnede van 10 cm. De fles werd in 1868 bij graafwerkzaamheden te Sèvres opgegraven. De fles heeft een lichtgroene kleur, de omgelegde mondingrand is rond. De bodem heeft een typisch Engels (wijd) schijfpontiel. Maar de fles komt niet uit Engeland, maar uit een hout-gestookte glashut. Het geringe gewicht van de fles en de kleur van het glas wijzen daarop. Ook uit Brugge zijn flessen met zo'n Engels pontiel bekend. Dit type fles schijnt dus op het continent niet ongebruikelijk te zijn. De vorm van de fles doet denken aan de vroege Engelse, Nederlandse en Duitse flessen. Ik zou ze tussen 1700 en 1710 willen schatten.

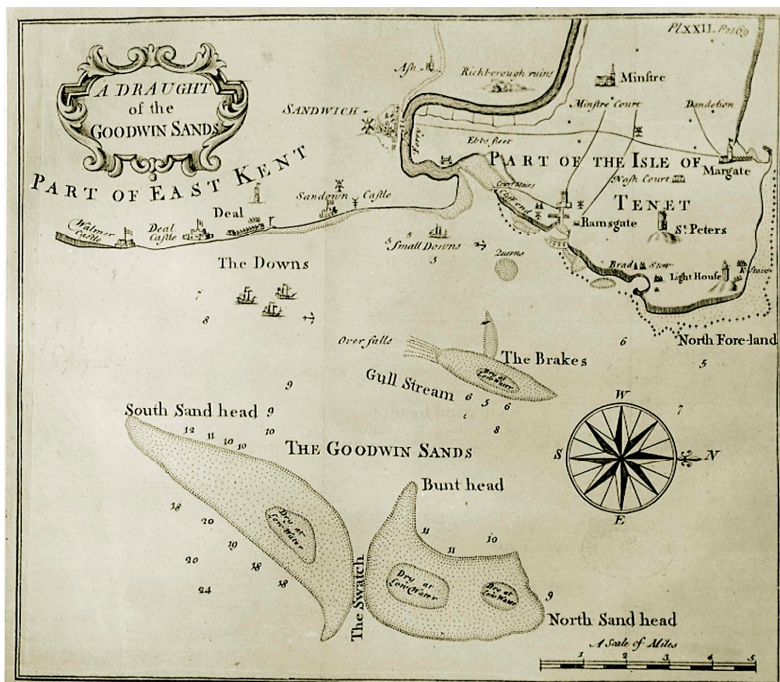

De oudste vermelding van export van bier in flessen komt uit Engeland (1660). Dat ging in wat we nu wijnflessen noemen maar wat in die tijd flessen voor algemeen gebruik waren en waarvan ‘the corks all should be fast tied with pack thread’. Wat voor avonturen die flessen konden meemaken wordt beschreven in onderstaand artikel dat wij met goedvinden van onze Engelse vrienden hebben overgenomen uit het tijdschrift ‘Antique Bottle Collector’ van augustus 2011.

Vertaling en bewerking: Johan Soetens

Op 19 oktober 1703 maakte de handelaar James Lansdown een rekening op voor Thomas Bowery, kapitein/eigenaar van de Oost-Indiëvaarder '*The Rising Sun*' die ons een goed inzicht geeft van wat er zoal aan bier geladen werd, namelijk '2 gros flessen ad. 3.0.0; draad en kurken, elf shilling; 30 gallons 12d bier ad. 1.10.0; 37 ½ gallons 10d bier , alles in vier kisten met sloten en hengersels. Verder liet kapitein Bowery inladen: 113 dozijn flessen bruin ale, 212 dozijn licht ale en 325 dozijn flessen 'small beer'. Het jaar daarop rustte hij de *Mary Galley* uit en daarin gingen 250 gallons gebotteld bier en 108 gallons gebottelde wijn. Dat het hier om glazen flessen ging en niet om stenen kruiken weten we uit een andere factuur van James Lansdown waarin hij vermeldt te hebben gekocht van '*Mr. Peter Hayle & Partners, glassmakers, 100 dozen quart bottles at 14 to the dozen*'.

Om na lag dan de *Rising Sun* eind november 1703 voor de kust van Kent, tussen Dover en Ramsgate voor anker, gereed om naar de Oost te vertrekken maar wachtende op een gunstige wind. Het stormde al meer dan een week en overall langs de Engelse Oostkust schuilden de schepen tegen het slechte weer terwijl menig kapitein ongerust de gestaag dalende kwikkolom van de barometer gadesloeg. Zo lagen iets Noordelijker, bij Gravesend, vijf Oost-Indiëvaarders en een dertigtal kleinere handelsschepen en ook de *Rising Sun* had gezelschap van zusterschepen en zelfs van de complete Middelandsezeevloot onder commando van admiraal Sir Cloudesley Shovel. De zee hier, aangeduid als 'The Downs', werd geacht een veilige ankerplaats te zijn dankzij de beschutting door enkele zandbanken (the Goodwin Sands) en was de gebruikelijke verzamelplaats voor convooien naar Amerika en India. Op 27 november 1703 lagen hier 160 vaartuigen. Niemand aan boord van al die onrustig aan hun ankers rukkende schepen was echter voorbereid op de storm die Engeland treffen zou: de zwaarste in honderden jaren. Schepen werden van hun ankers gerukt, masten gingen overboord en vier van admiraal Cloudesley Shovel's 'seventy fours' het

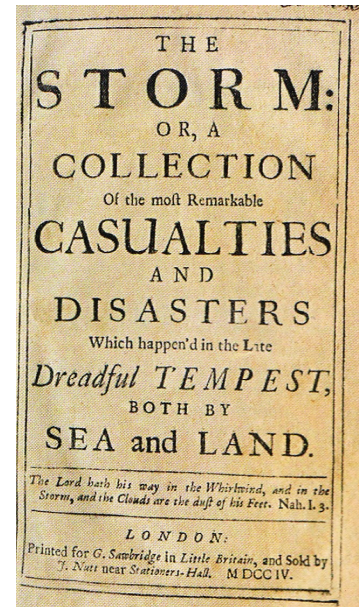

standaard Engelse dubbeldeks oorlogsschip, zo genoemd naar het aantal kanonnen, strandden op de Goodwins en vergingen met man en muis. De *Rising Sun* verloor haar masten en ankers en dreef hulpeloos naar het Oosten maar werd door het opkomend tij over de zandbanken getild om uiteindelijk op de Hollandse kust te stranden. Daar werd zij opnieuw van masten en tuig voorzien en kon daarna eindelijk haar reis naar India beginnen met haar lading bierflessen intact. Een zusterschip was niet zo gelukkig, strandde op de Goodwins, zonk weg in de verradelijke zandlagen en werd vergeten. Niemand minder dan Daniel Defoe, de latere schrijver van 'Robinson Crusoe' wijdde in 1704 een boek aan al deze gebeurtenissen.

In de nacht van 31 januari naar 1 februari 1953 veroorzaakte een zware Noordwester storm, gecombineerd met springtij, een der grootste rampen uit de Nederlandse geschiedenis. 1800 mensen vonden de dood en meer dan 100.000 mensen werden dakloos maar ook in Engeland hield de storm huis met ruim 300 doden en 30.000 daklozen als resultaat. En op de Goodwins zandbanken sloegen de golven het zand weg rond een vergeten scheepswrak uit 1703. Na 350 jaar werden enkele kisten met gebotteld bier naar de Engelse kust gedreven. Het strand bij Walmer, even ten Noorden

van Dover, lag vol rommel met

o.a. zowel gave als gebroken vroeg 18e eeuwse flessen. Een aantal daarvan waren zelfs nog gevuld maar werden helaas door strandjutters geopend. Een vijftal flessen werd gevonden door een garnalenvisser die er één, ongeopend, verkocht aan Ivor Noël Hume. De inhoud bleek te bestaan uit bier, vermengd met zeewater. Later verwierf deze nog een tweede exemplaar dat hij schonk aan het Corning Museum of Glass, waar het, ironisch genoeg, tijdens de overstroming door de rivier in 1960 alsnog draad, kurk en inhoud verloor. Het lijkt geen twijfel dat deze flessen afkomstig waren van een schip dat op eenzelfde wijze geladen was als de *Rising Sun*, met de flessen bier veilig verpakt in stevige houten kisten met sloten en hengsels. Dat verklaart hun ongeschonden staat: er is geen sprake van enige algengroei. De hier afgebeelde fles uit ca. 1700, gevuld met bier en met de oorspronkelijke kurk en koperdraadsluiting is in bezit van de oorspronkelijke auteur en waarschijnlijk het enige exemplaar ter wereld.

November 27, 1703, the East Indiaman *Rising Sun* was riding her cables in the Downs in the company of 160 other merchant vessels as well as Sir Cloudesley Shovel's Mediterranean battle fleet. This part of England's East coast was the usual gathering ground for the India and America bound fleets, the seas being relatively calm, thanks to the Goodwin Sands: a sand barrier that became exposed during low tide. That night a terrible storm, the worst to sweep England in several hundred years, caused havoc among the fleet and swept the *Rising Sun*, that had lost her masts and anchors, straight across the sands and beached her in Holland. There she was refitted and, after a few months, could continue her voyage. Others were not so lucky and were shipwrecked on the Goodwins, settling in the unstable sands. Thanks to the fact that the master of the *Rising Sun* kept meticulous record of her cargo we know that she carried hundreds of bottles of beer, all corked and wired with copper wire and packed in chests with locks and hinges. In the night of January 31, 1953, a heavy storm caused terrible flooding in the Netherlands and also in England. More than 2000 people lost their lives, more than 100.000 their homes and on the Goodwin Sands the waves exposed, after 350 years, the hull of an East Indiaman that must have had a cargo similar to that of the *Rising Sun*. In the morning the beaches between Walmer and Sandown Castle were strewn with debris and among it were 18th century bottles, mostly broken, some intact and some still corked and wired. Two of those came into the possession of the original author, Ivor Noël Hume. Only one survived; probably the only 18th century filled beer bottle in the world.

De jaarlijkse Veiling in het Jenevermuseum

Willem van Traa

De keuze om de jaarlijkse veiling te houden in het Jenevermuseum in Schiedam vond ik een schot in de roos. Dit museum heeft alles met onze vereniging te maken en biedt alle ruimte en gezelligheid. Of het met de plek of de aangeboden flessen te maken had weet ik niet, maar met ruim 50 aanwezigen was er een goede opkomst, niet alleen DOF-leden maar ook Vrienden van het museum. Dat leverde drie nieuwe leden en twee huisgenootleden op. Wegens ziekte van voorzitter Harry Wagter opende Klaas Prins de bijeenkomst. Besloten werd Harry onze goede wensen te sturen, waarvoor een tekst rondging waaronder ieder zijn handtekening kon zetten en een groet kon toevoegen.

Klaas had enkele data om in de gaten te houden. Op 26 november gaat in het Jenevermuseum de tentoonstelling **'Oost West, Hollands best'** over de export van jenever van start. Onze **Nieuwjaarsbijeenkomst** is op 08 januari 2012 en op 25 maart

houden we de **Jaarvergadering**. Verder meldde Klaas dat de DOF-bibliotheek in het museum ondergebracht gaat worden voor betere toegankelijkheid. De leden ontvangen daarover nog nader bericht. Er waren deze keer 175 kavels aangeboden, eerlijk gezegd van zeer verschillende kwaliteit. Sommige mensen hielden kennelijk opruiming, anderen boden interessanter zaken aan, zoals de foto's wel laten zien. Onze ervaren veilingmeester Peter Vermeulen is wel wat gewend, maar ook hij had het bij sommige kavels duidelijk moeilijk om er nog iets van te maken. Het moet toch mogelijk zijn om meer op kwaliteit te selecteren en mindere kavels op een andere manier aan te bieden? Nu kon ruim de helft van de kavels weer terug naar huis en wisselden er 102 van eigenaar voor een bedrag van € 3100, wat de verenigingskas € 310 opleverde. Het bleef nog lang onrustig in het museum, waar men bij een borrel aan de bar doorpraatte en elkaars aanwinsten bewonderde

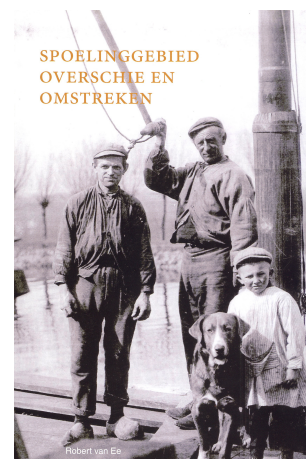

Een Bijzonder onderwerp

Johan Soetens

Een glunderende Robert van Ee kreeg vrijdag 28 oktober in het museum Oud Overschie het eerste exemplaar uitgereikt van het door hem geschreven boekje ***Spoelinggebied Overschie en Omstreken***. Spoeling, het restproduct van de moutwijnindustrie, werd als hoofdvoedsel aangewend op de boerenbedrijven rondom Overschie. Robert deed uitgebreid onderzoek naar alle ins-en outs van deze nauw bij de jeneverproductie betrokken gang van zaken waarover tot nu toe weinig is vastgelegd. Hij stuitte daarbij op een schat van oude foto's en schilderijen waarop de typische spoelingschuiten in vol bedrijf te zien zijn: soms voortzeilend onder hun kenmerkend gevormd zeil, soms gehuld in de uit de warme spoeling opsteigende dampen. Tot nu toe trachtte alleen de museale spoelingschuit, eenzaam liggend op de kade van de Schiedamse Noordvest, de herinnering daaraan levend te houden.

Die nostalgische plaatjes zijn alleen al een goede reden om dit boek (80 pagina's, full colour) in handen te nemen. Voor een kleine meerprijs krijgt men er een DVD bij met een videofilm uit 1991 over het in het boek beschreven spoelinggebied. **Binnenkort in onze bibliotheek.**

Een bekend onderwerp in bijzondere vorm

Het werd tijdens de jaarlijkse veiling door vice-voorzitter Klaas Prins al even gememoreerd, maar is waarschijnlijk niet bij iedereen bekend: Robert van Ee, als altijd onvermoeibaar bezig met zijn kelderflessen, heeft een e-book samengesteld met een uitgebreide bijdrage (foto's en tekst) van Peter Vermeulen, een aantal foto's van Johan Soetens en vooral veel tekst van hemzelf. Het is een herziene uitgave in e-bookvorm van de eerder verschenen DVD met dezelfde titel. Deze is overigens nog steeds te bestellen á raison van € 10,- bij www.dubbeklik.nl/webwinkel. Van het boek is ook een gedrukte versie beschikbaar voor € 25,- dat te koop is bij o.a. het Jenevermuseum en café 't Spul in Schiedam. De e-bookversie kost € 4,99 en is te downloaden via <http://www.museumoudoverschie.nl.nl/main/bezoekersinformatie/e-book-de-kelderfles.html>

111 jaar Catalonië

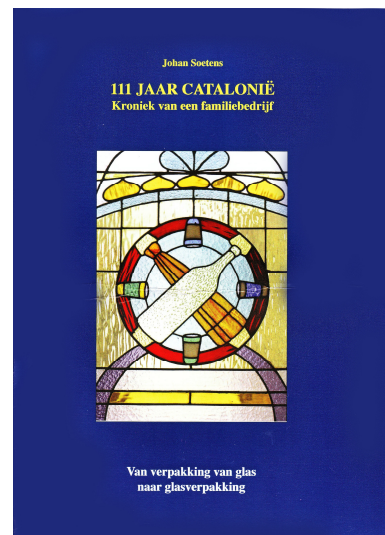
CATALONIË GLAS VERPAKKINGEN BV

Ons bedrijfslid, trouwe adverteerder en sponsor vierde in 2011 het 111-jarig bestaan met de uitgave van een door Johan Soetens geschreven en samengesteld boekje over de geschiedenis van dit bedrijf. Oorspronkelijk opgezet als strohulzenfabriek, annex kurken- en capsulefabriek, ging de ontwikkeling gaandeweg in de richting van levering van glasverpakking en bijbehorende sluitingen. In nummer 125 van De Oude Flesch werd daar al uitvoerig over bericht.

Catalonië is nu gespecialiseerd in leveringen van potten en flessen van de meest uiteenlopende aard. Het bedrijf zag in de jaren na de Tweede Wereldoorlog grote veranderingen plaats vinden in de voedingsmiddelen- en drankenindustrie en het boek besteedt daar ruime aandacht aan.

Het is uitgegeven bij *De Bataafsche Leeuw* te Amsterdam (ISBN 978 90 6707 6616, 76 pagina's, full colour met ca. 200 illustraties).

Belangstellenden kunnen zich wenden tot ons lid J.H.J.M. (Joop) van Diessen te Poppel (B).

***Romeins glas, fascinerende Luxe uit de
oudheid.***

Willem van Traa

Tot 30 januari 2012 toont het Honig Breethuis (www.honigbreethuis.nl, 075-6217626) Lagedijk 80 in Zaandijk een veertigtal glazen gebruiksvoorwerpen uit de Romeinse tijd uit de collectie van onlangs overleden lid Martin Jonkman. Het glas is afkomstig uit alle delen van het Romeinse rijk, zoals groengekleurde glazen, kenmerkend voor de Keulse werkplaatsen, mangaanaubergine kleurige flesjes, kobaltblauwe en ambergele voorwerpen, voor het merendeel afkomstig uit het oostelijk Middellandse-Zeegebied. Enkele voorwerpen waren eerder te zien op de tentoonstelling 'Romeins Glas uit Particulier Bezit' in Heerlen en daar danken we bijgaande fraaie foto's van Tom Haartsen aan die men ook in het gelijknamige boek kan aantreffen.

Aansluitend op de tentoonstelling exposeert kunstenares Annelies

Jonkman een aantal stillevens van Romeins glas. Ik ken het Honig Breethuis niet, maar aangemoedigd door het enthousiaste verhaal van Martin Jonkman en diens foto's ben ik zeker van plan deze tentoonstelling te bezoeken.

Links: kom, zg. Acetabulum, 1^e eeuw.

Rechts: karaffe, 7,1 cm. in het model van een wijnvat. Vormgeblazen. 1^e eeuw.

Een verzameling verzamelingen – Elie van Rijkevorsel Johan Soetens

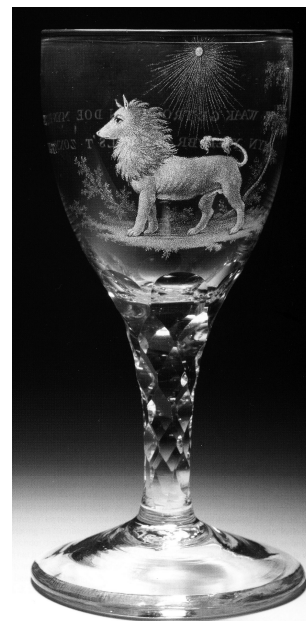
Tot 22 januari 2012 is in het Rotterdamse Boijmans van Beuningen nog de tentoonstelling te zien, gewijd aan de verzameling van plaatsgenoot Dr. Elie van Rijkevorsel (1845-1928), oprichter van de Erasmusstichting. Tijdens reizen door Indonesië en Brazilië verzamelde deze prominente Rotterdammer etnografica en in 1910 schonk hij alles, tesamen zijn uitgebreide collectie Oosters porcelein en Europees glas, aan het museum. Hij was daar namelijk vanaf 1895 meer dan twintig jaar lid van de Commissie van Toezicht. Hierdoor is de glascollectie van Museum Boijmans van

Beuningen naast die van het Rijksmuseum te Amsterdam de belangrijkste in Nederland. Veel van de gegraveerde gelegenheidsglazen verwierf van Rijkevorsel op de Nederlandse markt. De graveringen zijn niet van de eerste de besten, zoals van de in Rotterdam geboren Frans Greewood (1680-1763). Voorts zijn er stipgravures van de hand van L. Adams, een diamantgravure van Mooleyser uit 1686 en enkele stukken met kalligrafische teksten door de Leidense glasgraveur Willem van Heemskerk en Bastiaan Boers. Voor

deze tentoonstelling is het aardewerk, porcelein en glas in kasten langs de wand uitgesteld. Trouwe bezoekers van het Boijmans zullen daar menig vertrouwd stuk aantreffen. Het bijbehorende boek is met € 14,50 democratisch geprijsd.

Van links naar rechts: Groene fles met diamantgravure Bastiaan Boers, 1687; Suikerbakje met gravure Willem van Heemskerk, ca. 1685; Wijnglas, loodglas met stipgravure, toegeschreven aan David Wolff, ca.1785.

Verzameling Birgit & Dieter Schaich in Altomünster Willem van Traa

Glas des Alltags

Aus Küche und Keller Kirche Wirtshaus Handwerk Alchemie und Pharmazie
Formglas 15. bis 19. Jahrhundert Sammlung Birgit+Dieter Schaich

Niet alleen Duitse glasliehebbers kennen de verzameling van Birgit en Dieter Schaich uit München. Al decennia verzamelen zij 15^e tot 19^e eeuws 'Formglas': in glashutten gemaakte gebruiksvoorwerpen, zonder latere bewerking als gravering of beschildering. In diverse tentoonstellingen hebben zij hun collectie brede bekendheid gegeven. Een groep DOF-leden bezocht eind 2007 Glasmuseum Hentrich in Düsseldorf en zag hun '**Reine Formsache**'. De catalogus (München 2007, ISBN 978-3-422-06765-3), mede geschreven door de Zwitserse glaskenner Erwin Baumgartner, is in z'n omvang en diepgang een standaardwerk. Al hun sindsdien verworven glas staat nu als '**Glas des Alltags**' in Altomünster in Bayern, waar het tot 21 januari 2012 te zien is. Dat is niet direct naast de deur, maar op weg naar de Alpen wil men ook wel eens wat anders dan in de file staan! En als het toch te ver is, is de catalogus een mooi Kerstcadeau dat onder meer op Ebay.de wordt aangeboden.

Sammlung Birgit & Dieter Schaich in Altomünster

Wird es noch Deutsche Glassammler geben die die Sammlung von Birgit & Dieter Schaich aus München nicht kennen? Die in 2007 die Ausstellung '**Reine Formsache**' im Glasmuseum Hentrich nicht gesehen haben oder den Katalog nicht kennen? Nicht nur für diejenigen stehen die Neuerwerbungen von den Schaichs als '**Glas des Alltags**' noch bis Sonntag 21. Januar 2011 im Museum Altomünster (www.altomuenster.de).

Verzamelaarsbeurs Utrecht

De najaarseditie van de Verzamelaarsjaarbeurs is meestal drukker dan die in het voorjaar. Dat gold zeker voor de zaterdag dat ik aanwezig was. Ondanks de crisis en de concurrentie van Ebay en Marktplaats was het aanbod breed gesorteerd. Wel had ik de indruk dat de prijzen aan het zakken zijn.

Traditiegetrouw was de Oude Flesch er met een stand, dit keer verzorgd door Klaas Prins, Henk Pruim en Arie Vijfvinkel, die uit hun collecties veel mooie glazen en flessen hadden meegenomen. Chapeau! Je moet er maar op vertrouwen dat je spullen weer heelhuids thuis komen. Ook Joke Andringa en Jean Jetzer er hun glazen en flessen uitgesteld. De verkooptechniek van Jean is de moeite waard, die voor zijn vrouwelijke klanten alles uit de kast haalt.

Op de tafels ernaast verkocht Bas Marttin, ondersteund door Harry en Peter Veltman alsmede Annelies van Es de nog overgebleven stukken van zijn vaders' verzameling. De loop zat er goed in, maar er moest nog veel verkocht worden, zoals de foto wel toont. "Dit is de laatste keer op de beurs" vertelde hij "wat er overblijft gaat naar de veiling" Voor de liefhebber vermeld ik de website www.zwiggelaarauctions.nl om zelf de data in de gaten te houden. Ik ga niet alle voor mij interessante stands noemen, maar beperk me tot die van Horst Klusmaier uit Düsseldorf en van Torsten Werhand uit Hilden, beide DOF-lid.

De laatste had een bijzondere 'Bloedzuigerbokaal' met een blauwe voet, die ik nog nooit had gezien.

De Kuyper 100 jaar in Schiedam

Sinds jaar en dag prijkt op etiketten en dozen van de Kuyper het jaartal 1695: bij overlevering het stichtingsjaar van de onderneming. In 1995 werd het 300-jarig bestaan gevierd met onder andere de uitgave van het gedenkboek 'Drie Eeuwen De Kuyper'. Het jaar 2011 ligt daarom als jubileumjaar niet zo voor de hand ware het niet dat het honderd jaar geleden is dat men zich vanuit Rotterdam vestigde aan de Schiedamse Buitenhavenweg op een in 1893 aangekocht terrein. Achter de gevel van het inmiddels onder monumentenzorg staande pand is nog altijd de ambachtelijke distilleerderij gevestigd. De botteling vindt sinds enkele jaren plaats in Zoetermeer.

Ter gelegenheid van het honderd jaar gevestigd zijn in Schiedam heeft De Kuyper een speciale jenever ontwikkeld in een eenmalige genummerde oplage van 6.000 flessen. Op 11 november nam de burgemeester van Schiedam de eerste fles in ontvangst uit handen van Renee De Kuyper, tiende generatie De Kuyper en commissaris binnen de onderneming. Via drinkwijzer.info kunt U de film zien die daarvan door LookTV Schiedam is gemaakt.

Johan Soetens

Mutaties van het 4' kwartaal 2011:

Nieuwe Leden:

P.S. Biesmeijer, Molenlaan 165, 3055 GA Rotterdam.

Tel.nr. 010-4180835

Gerrit Mensert (adres komt t.z.t. op de ledenlijst)

Dhr. G. Reteig, Vrijheidslaan 12, 1078 PJ Amsterdam.

Tel.nr. 020-6797031

Opgezegd:

Joop v.d.Ven uit Oud-Vossemeer (= lid nr. 442). Henri Vlek uit Hallum (= lid nr. 433)

Adreswijzigingen:

Adres van Ton Leusen is sinds 1-12-2011: 6, Route de la Valette, 87330 Montrol-Senard, Limoges. Fr.

Erratum: In het vorige nummer is de naam van ons nieuwe lid Robert Heijnen geschreven zonder 'e' waarvoor excuus.

Nieuwe huisgenootleden:

Willem Mensert, broer van Gerrit Mensert

Anneke Tobë, vrouw van Martin Tobë

E-mailadressen:

Piet Biesmeijer:

biesmeijer@zonnet.nl

Gerard Reteig:

greteig@xs4all.nl

Trots op Jenever: Hollands Best!

Johan Soetens

Zaterdag 26 november was het dan zo ver: ruim twee jaar nadat Joyce Pinsel, Hoofd Tentoonstellingen Nationaal Jenevermuseum het idee opperde om een tentoonstelling te wijden aan de export van Nederlandse jenever vond de opening daarvan plaats. Tevens werd het speciaal hiervoor samengestelde boek, onder redactie van- en deels geschreven door historicus Ton Vermeulen gepresenteerd. Terecht kon Joyce in haar voorwoord reppen van een bijzondere publicatie. Naast Ton Vermeulen leverden niet minder dan twintig auteurs een bijdrage en daarvan zijn een kleine tiental lid van De Oude Flesch. Voor Peter Vermeulen was dat een goede gelegenheid om zijn kennis omtrent kelderflessen ten nutte te maken en zo waren er meer auteurs die vanuit hun specifieke achtergrond een bijzondere invalshoek kozen. Het rijk geïllustreerde boek (320 pagina's) bevat vijftig verschillende bijdragen. Voor ieder die geïnteresseerd is in de historie van jenever, de producenten, de verpakkingen en alles wat daarbij verder te pas komt, is dit boek een must. Een dergelijke breed opgezette publicatie zal, zowel in financieel opzicht als qua persoonlijke inspanning van de samenstellers, niet spoedig herhaald kunnen worden. Gesteund door een werkgroep met onder meer Henk Hettinga, Klaas Prins en Wim Snickers dook Ton Vermeulen twee jaar lang de archieven in, daarin enthousiast en vasthoudend gevolgd door Wim Snickers. Terecht werden beide heren bij de presentatie van het boek, (het eerste breed opgezette onderzoek naar de geschiedenis van jenever sinds 1930!) bedacht met een fraai boeket bloemen.

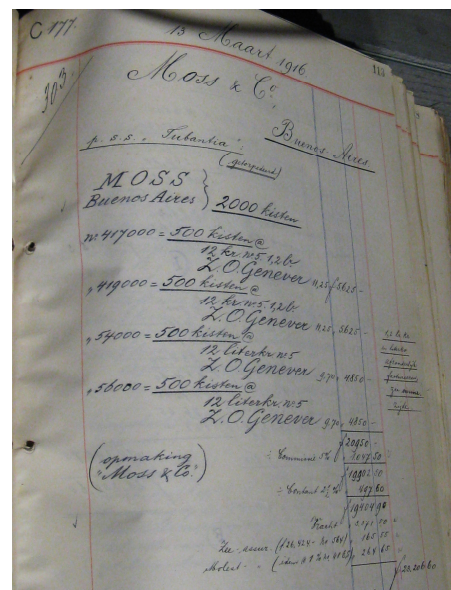
Van links naar rechts: Directeur Jenevermuseum Alwine van Winsen toont het eerste exemplaar van Oost West Hollands Best; Vormgeefster Milou van Biljouw (L.) en Joyce Pinsel tijdens de inleiding van Ton Vermeulen.

Het had overigens geen haar gescheeld of de hele zaak was niet doorggegaan. Vlak voordat het boek per perse zou gaan ging het Schiedamse bedrijf dat het zou drukken failliet. Vormgeefster Milou van Biljouw wist gelukkig op het laatste nippertje de bestanden in veiligheid te brengen en toen werd het een race tegen de tijd in het vinden van een drukker, de juiste papiersoort en het vinden van een binder zonder wie er tijdens de presentatie slechts een stapel losse velletjes te zien zou zijn geweest.

WAARDEBON

Leden van de verzamelaarsvereniging **DE OUDE FLESCHE** kunnen het boek aanschaffen met een korting van 10% op de officiële prijs van € 50,- Het is af te halen bij het Jenevermuseum of te bestellen via joyce@jenevermuseum.nl onder vermelding 'boek export'.

Portokosten worden in rekening gebracht.

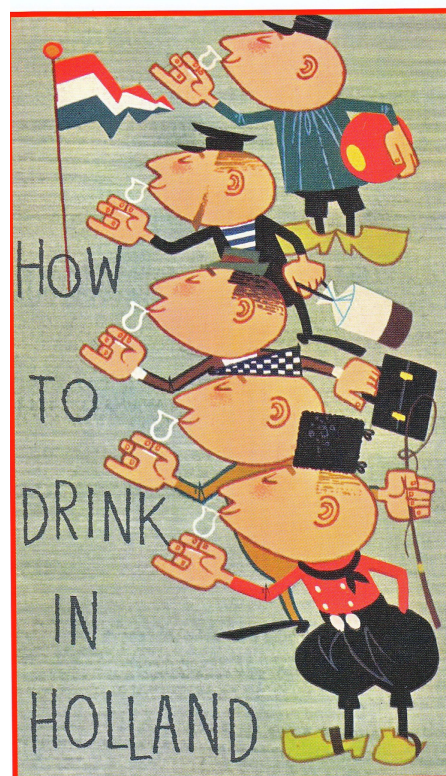

Boven: De Stad Schiedam van distillateur J. Loopuyt.
Rechts: Het barkschip Loopuyt, dat enkele jaren na de Stad Schiedam van stapel liep, hier afgebeeld zeilend voor de Chinese kust. Meer distillateurs bezaten schepen, zoals Henkes die een eigen schoenerbrik, de Arcadië, in de vaart had en De Kuyper met een kleine vloot kofschepen waaronder de Onverwacht, de Maria, de Onderneming, de Vrouwe Johanna en de Cornelia.

De tentoonstelling, fraai maar sober ingericht op de bovenste étage van het museum, biedt, gerangschikt naar exportgebied, een voortreffelijk inzicht in het grote belang dat Schiedam en omliggende plaatsen hadden bij de jeneverexport. Dat voerde zelfs tot oprichting van de 'Schiedamse Scheepsrederij'. Op 15 augustus 1836 vetrok het eerste daar gebouwde schip, *de Stad Schiedam*, voor haar maiden trip naar Java met aan boord zo'n 2000 kelders jenever. Nog tientallen schepen zouden volgen. Menig distillateur had eigen schepen in de vaart. Wim Snickers schreef hierover een interessante bijdrage in het boek. Snel aanschaffen dus!

CATALONIË GLAS VERPAKKINGEN
 FLESSEN - POTTEN - SLUITINGEN - (+ TEFLON INLAGEN)

GLAS IS MILIEUVRIENDELIJK

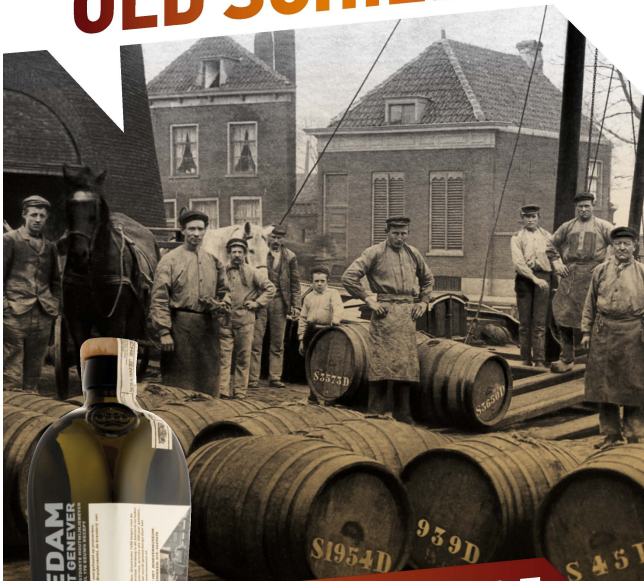
Stedekestraat 48 5041 DN Tilburg Telefoon 013 - 425440 Teletax 013 - 354082

NATIONAAL GLASMUSEUM & DE GLASBLAZERIJ

WWW.NATIONAALGLASMUSEUM.NL

OLD SCHIEDAM

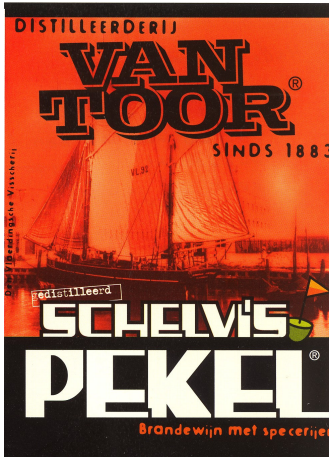
ORIGINAL SINGLE MALT GENEVER

JENEVER MUSEUM

Mijn verzameling gebruiksglas uit de 17e, 18e en 19e eeuw is nog lang niet compleet... Voor aantrekkelijke kansen en uitbreidingen ben ik altijd in de markt. **Harry Wagter**
 0653-300837wagter@iae.nl

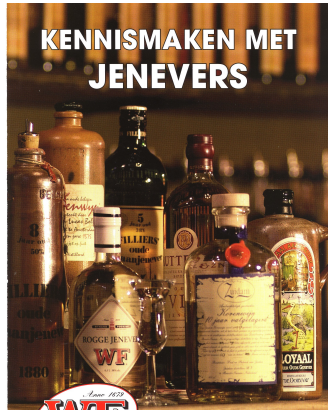

DISTILLEERDERIJ
VAN TOOR
 SINDS 1883

SCHELVIS PEKEL
 Brandewijn met specerijen

KENNISMAKEN MET JENEVERS

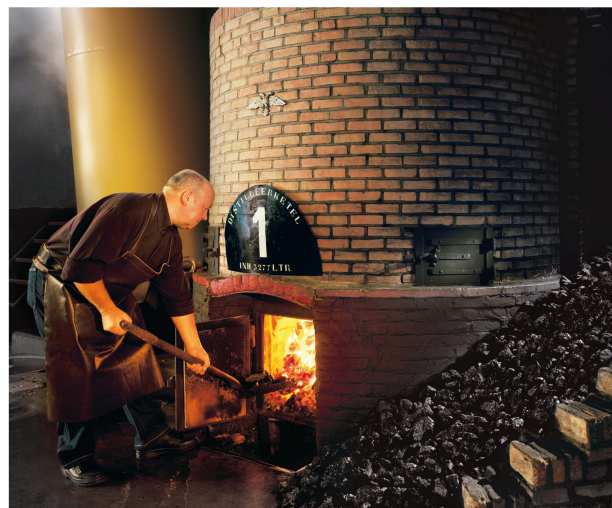

WF
 WYNAND FOCKINK

Shake, Serve & Excel

Let the premium range liqueurs of De Kuyper work for you! Take Sour Grapefruit, our latest taste sensation within our range. Sour Grapefruit is as close to 'the real thing' as you can get! It creates a tantalizingly sweet and sour base for your best cocktails or adds a fruity note to your mixes. Shake, Serve & Excel with the global number 1 Liqueur brand!

www.dekuyper.com The Kuyper World!

EEN DEEL VAN ONS GEHEIM ZIT IN HET VUUR.

Een deel van het geheim van KETEL 1 zit in het vuur, het vuur onder de oudste nog in werking zijnde distilleerketel van Schiedam. De originele koperen distilleerketel waaraan deze ambachtelijk gestookte graanjenever zijn naam te danken heeft. Het vuur onder deze ketel is niet het enige geheim van het succes van KETEL 1. Het grootste geheim vormt het distilleerproces en de lijst van

ingrediënten die Joannes Nolet in 1691 toevertrouwde aan zijn dagboeken en die nu al meer dan driehonderd jaar veilig liggen opgeborgen in de kluis van Nolet. Maar één Nolet per generatie heeft toegang tot dit zorgvuldig bewaarde geheim. En zo blijft ook de komende generaties de receptuur van KETEL 1 graanjenever het best bewaarde geheim van Schiedam. www.ketel1.nl

KETEL 1, HET BEST BEWAARDE GEHEIM VAN SCHIEDAM.

Pure bekoring

Geniet, maar drink met mate.

BOLS

AMSTERDAM 1575

www.bolscocktails.com

Geniet, maar drink met mate.